

Romanožlil

Rómsky nový list – nezávislé kultúrno-spoločenské noviny Rómov na Slovensku

12/2020

Ročník 30

Nepredajné

Ilustrácia J. G. Mandel

Mal to byť rok Eleny Lackovej

Milí naši čitatelia. V rukách držíte posledné číslo novín s označením 2020. Obálku tvoria titulky predchádzajúcich jedenástich čísel, ktoré sme pre vás začali pripravovať od prvého júna 2020 - dátumu nadobudnutia platnosti zmluvy o poskytnutí dotácie na vydávanie novín. Touto cestou sa chcem poďakovať komisii fondu, ktorá nám projekt schválila. Zároveň sa chcem poďakovať

Fondu na podporu kultúry národnostných menšín Slovenskej republiky za poskytnutie dotácie a možnosť vydať dvanásť čísel novín s označením roka 2020.

Rok s korunou

Rok 2020 mal byť podľa priorít fondu v novínach aj rokom Eleny Lackovej. Žiaľ, nikto to nepredpokladal, ale rok 2020 bol rokom sve-

tovej pandémie nového koronavírusu. A pandémie stále pokračuje ďalej. Aj preto bola korona témou, ktorej sme v novinách venovali veľký priestor. Covid-19 zasiahol Rómov o čosi viac ako ostatných obyvateľov Slovenska. Pandémia nám len pripomenula, že naše postavenie v spoločnosti je iné, ako postavenie ostatných. Špecifické pravidlá, špecifické podmienky, kolektívne opatrenia.

V poslednom čísle sme sa porozprávali s riaditeľkou organizácie Zdravé regióny Tatianou Hruštíč o tom, ako to za posledný rok od korony v osadách, kde pôsobia, vyzerá. A situácia nie je vôbec dobrá. V osadách zomierajú Rómovia už v nižšom veku v porovnaní s majoritnou populáciou. Aj dostupnosť zdravotnej starostlivosti sa v lokalitách zhoršila. Rovnaký pohľad str. 3 >>>

Ombudsmanka Patakyová: Slovensko je jedinou krajinou v Európe, v ktorej sa stále karantenujú celé rómske komunity

(RNE) Verejná ochrankyňa práv Mária Patakyová sa 25. februára 2021 listom obrátila na generálneho prokurátora Maroša Žilinku a informovala ho o svojich zisteniach v súvislosti s karanténizáciou marginalizovaných rómskych komunít. Vyhlášky regionálnych úradov verejného zdravotníctva, ktorými dochádza ku karanténizácii týchto osídlení, sú podľa nej v rozpore so zákonom. „Na problematiku karanténizácie celých rómskych komunít som upozorňovala už v prvej vlne pandémie. Pri zavádzaní tohto opatrenia je prítomný diskriminačný charakter, chýba odôvodnenie aj jasné časové vymedzenie jeho trvania. Vzhľadom na to, že sa uzatváranie celých rómskych komunít opakované v praxi využíva, napríklad aj v obci Sačurov, rozhodla som sa požiadať generálneho prokurátora, aby vo veci konal,“ uviedla Patakyová v tlačovej správe.

Generálneho prokurátora požiadala, aby preskúmal zákonnosť vyhlášok a zároveň ho vyzvala, aby zvážil možnosť obrátiť sa v obdobnej veci na Ústavný súd Slovenskej republiky. Verejná ochrankyňa práv nie je oprávnená v rozhodnutiach nadväzujúcich na vyhlásenie núdzového stavu podať takýto návrh ústavnému súdu.

Karanténa len pre rómske komunity má podľa Patakyovej selektívny charakter. Z informácií získaných v rámci vlastnej činnosti sa podľa nej obecná karanténa nariaďuje len pre oblasti s výskytom marginalizovaných rómskych komunít.

Ombudsmanka poukázala tiež na zistenia Agentúry Európskej únie pre základné práva, podľa ktorej je Slovenská republika v druhej vlne pandémie jedinou krajinou, v ktorej naďalej dochádza ku karanténizácii celých rómskych komunít.

V prípade karantény rómskej osady v obci Sačurov Patakyová uvádza, že jej trvanie nie je nijakým spôsobom časovo limitované. Moment jej začiatku je ohraničený nadobudnutím platnosti vyhlášky. Jej viac ako trojtýždňové trvanie nemožno v žiadnom prípade označiť za zanedbateľný časový úsek, pričom nie je vôbec zrejmé, ako dlho má vyhláškou nariadená obecná karanténa trvať. „Som presvedčená, že miera obmedzenia osôb podliehajúcich karanténe v obci Sačurov presahuje rámec možného obmedzenia slobody pohybu a svojou intenzitou dosahuje zásah do práva na osobnú slobodu,“ napísala ombudsmanka v liste generálnemu prokurátorovi.

Ako ďalej uvádza, vyhláškam chýba jasné odôvodnenie. Ak vyhláška v čase jej vydania nie je odôvodnená, nie je možné preskúmať, aké dôvody viedli regionálny úrad verejného zdravotníctva k jej vydaniu, aký cieľ sleduje a prípadne aké menej invazívne prostriedky na dosiahnutie sledovaného cieľa boli zvažované. Zároveň sa tak vytvára priestor pre dodatočné zdôvodňovanie a legitimizovanie už prijatého opatrenia. „V podmienkach demokratického a právneho štátu musia byť dôvody na prijatie rozhodnutia dané už v momente jeho vydania. Chýbajúce odôvodnenie zároveň znemožňuje vykonať Ústavnému súdu SR posúdenie ústavnosti a zákonnosti prijatej vyhlášky,“ dodala verejná ochrankyňa práv Mária Patakyová.

Reaguje aj splnomocnenkyňa Bučková

Splnomocnenkyňa vlády SR pre rómske komunity Andrea Bučková oslovila listom všetkých regionálnych hygienikov a hygieničky vrátane hlavného hygienika Jána Mikasa, v ktorom ich upovedomila, že ako splnomocnenkyňa vlády SR pre rómske komunity trvá na tom, aby pri prijímaní opatrení a postupov maximálne zohľadňovali zraniteľné postavenie obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít v súlade s dodržiavaním ľudských práv deklarovaných v medzinárodných záväzkoch a právnom poriadku Slovenskej republiky. Svoje stanovisko uverejnila 25. februára 2021 na sociálnej sieti.

„Musíme v tomto kontexte myslieť na pestrosť prostredia týchto komunít. V rovnakom území sa môžu nachádzať neštandardné obydli, kde je preľudnenosť v domácnostiach násobne vyššia a nie sú tam podmienky na individuálnu karanténu, ale tiež aj štandardné obydli, ktoré majú podmienky pre individuálnu domácu karanténu. Táto rôznorodosť má vplyv aj na dodržiavanie opatrení bezprostredne sa týkajúcich ochrany zdravia,“ upozornila splnomocnenkyňa.

Andrea Bučková je presvedčená, že jednotlivé postupy sa musia vykonávať rovnako pri všetkých občanoch Slovenskej republiky, aby nedochádzalo k zvyšovaniu napätia medzi obyvateľmi rómskych komunít a väčšinovým obyvateľstvom.

„Náš úrad sa usiluje byť v rozsahu vecnej príslušnosti maximálne súčinným a nápomocným všetkým na lokálnej a regionálnej úrovni, a to najmä pri zmierňovaní sociálnych a ekonomických dopadov v súvislosti s aktuálnou epidemiologickou situáciou na Slovensku. Vyzvala som preto aj hygienikov a hygieničky, aby využili spoluprácu s naším úradom a s mojimi kolegami, kolegynami. Chceme byť nápomocní tak ako doteraz pri sprostredkovaní potrebnej asistencie a pomoci karanténizovaným osobám. Náš úrad a naši zamestnanci v spolupráci s pracovníkmi pomáhajúcich profesií boli doteraz prítomní vo všetkých obciach, kde je to z dôvodu pandémie potrebné a v rámci našich možností budeme pokračovať aj naďalej,“ dodala A. Bučková.

Tatiana Hrustič: Najvyšší predstaviteľ štátu vykresľovali obyvateľov osád ako hrozbu a nie ako ohrozenú populáciu

Asistenti osvetly zdravia patria medzi pomáhajúce profesie, ktoré pôsobia v marginalizovaných komunitách. Sú v prvej línii v boji s covidom. S riaditeľkou organizácie Zdravé regióny Tatianou Hrustič sme sa porozprávali o tom, ako pandémia zasiahla Rómov v osadách.

Prvá vlna pandémie zasiahla aj rómske lokality. Viac ako o počte pozitívnych sme sa dozvedeli o tom, že v osadách sú nasadení vojaci počas dvoch vojenských operácií. Ako zasiahol covid rómske osady na jar 2020? Máme s odstupom času nejaké štatistiky?

Na jar bola situácia zložitejšia v tom, že sme vedeli veľmi málo o samotnom víruse – o miere jeho infekčnosti v rôznych prostrediach, o miere rizikovosti pre rôzne skupiny ľudí, k dispozícii boli len PCR testy. Zároveň bola výrazne jednoduchšia v tom, že sa rýchlo uzatvorili hranice, nemali sme komunitné šírenie mimo osád. Samotný vírus sa počas jari a leta šíril menej a štát pristúpil k hrozbe zavlečenia z rizikových krajín priamo do osád veľmi promptne – totálneho rozšíreniu pandémie do osád, aké pozorujeme dnes, sa vtedy podarilo najmä vďaka všetkým týmto okolnostiam zabrániť. V prvej vlne bolo pandémiou zasiahnutých menej ako 20% vylúčených osídlení.

Zároveň však došlo k mnohým komunikačným aj organizačným chybám, ktoré potom výdatne prispeli k tomu, kde sme dnes. K dnešnému dňu máme potvrdený covid vo vyše 86% komunít, kde pôsobíme prostredníctvom Národného projektu Zdravé komunity. Za komunikačnú chybu považujeme najmä to, že najvyšší predstavitelia štátu vykresľovali obyvateľov osád primárne ako hrozbu a nie ako ohrozenú populáciu. A treba povedať, že ani najvyššia politická reprezentácia Rómov na Slovensku, aktívne zapojená do samotných armádnych operácií, sa voči tomu jednoznačne verejne nevymedzila. Za najväčšiu organizačnú chybu považujeme rozhodnutie spustiť masové testovanie napriek absencii logistickému plánu ako zabezpečiť následné humánne a zároveň účinné karantény. Tieto veci viedli k tomu, že väčšina kompetentných sa odvážila problému pandémie v osadách začať opäť otvorene venovať prakticky až nedávno. Teda neskoro na akúkoľvek prevenciu alebo systematickú prípravu. Napríklad po prvom plošnom testovaní sa objavilo v médiách stanovisko, že v osadách nič nehrozí, hoci z dát bolo evidentné, že práve mnohé osady minimálne v Prešovskom kraji predstavovali v tom čase jedny z najvýznamnejších ohnisk vo svojich obciach.

♦ Tatiana Hrustič, riaditeľka organizácie Zdravé regióny

V lokalitách máte zdravotných asistentov, v nemocniciach tiež. Boli ste na začiatku pandémie pripravení v lokalitách pomáhať?

Vždy sme pripravení pomáhať. Hneď po potvrdení prvého prípadu v Slovenskej republike sme sa pustili do systematického zberu dát, ktorý trvá podnes, a do preventívnych osvetových kampaní priamo v osadách. Zároveň sme poskytli všetky naše údaje aj personálne kapacity na podporu celoslovenských opatrení hneď, ako sa na nás obrátil Permanentný krízový štáb, hoci spätne k nám plynulo len veľmi málo informácií. Práve zainteresovanosť najvyššej rómskej politickej reprezentácie, vrátane pani splnomocnenkyne, sme vnímali ako záruku, že operácia Karusel a ďalšie budú riešené citlivo.

Vo všeobecnosti bol prístup k zdravotnej starostlivosti počas prvej vlny obmedzený. Lekári sme kontaktovali telefonicky. Ako sa to odrazilo v osadách? Zhoršil sa ich prístup k zdravotnej starostlivosti?

Áno, čiastočne je to tak. Naši asistenti podpory zdravia a koordinátori majú za tie roky spolupráce s miestnymi poskytovateľmi zdravotnej starostlivosti vybudované korektné a profesionálne vzťahy, v mnohých lokalitách nadštandardné. Môžeme konštatovať, že počas prvej vlny sa aj napriek obmedzeniam podarilo prostredníctvom komunikácie s lekármi a našej širokej spolupracujúcej siete vo vnútri našej organizácie a projektov, zabezpečovať základné úkony, ako napríklad povinné očkovania, ochorenia detí, starostlivosť o chronicky chorých a urgentné prípady.

Aká je dostupnosť zdravotnej starostlivosti v druhej vlne?

V priebehu druhej vlny sme zaznamenali a stále zaznamenávame stále nižšiu dostupnosť zdravotných služieb z dôvodu obmedzenia činností niektorých poskytovateľov a preťažených kapacít zdravotného systému. Telefonické linky sú vyťažené a množstvo lekárov pracuje v obmedzenom režime. Obyvatelia osád sa často nevedia

dovolať lekárom, prípadne sa nevedia objednať na vyšetrenie či zákrok, pokiaľ nejde o neodkladnú zdravotnú starostlivosť. A podobne ako v majoritnej spoločnosti v poslednom čase evidujeme problémy aj pri riešení akútnych zdravotných problémov, ktoré s covidom priamo nesúvisia.

Čím všetkým si prešli zdravotní asistenti?

Všetci asistenti podpory zdravia sa pod vedením koordinátora už od marca 2020 zameriavajú na priamu podporu celoslovenských preventívnych opatrení – najmä prevenciu, kontrolu, monitorovanie, informovanie, personálnu podporu, logistické a operatívne činnosti.

Asistenti podpory zdravia si v najviac postihnutých lokalitách prešli mimoriadne náročnými situáciami, najmä pri karanténe niekoľkých komunít. V takýchto prípadoch sa jedná o mimoriadne záťažovú situáciu najmä pre samotných obyvateľov, pretože sú obmedzení prakticky z hodiny na hodinu na slobode pohybu a v domácnostiach vo väčšine prípadov v krátkom čase dôjdu základné potreby, lieky a hygienické potreby. Tu sme zažili najviac vypäté situácie.

Vo všeobecnosti možno povedať, že si prešli skutočne všetkým možným. Od zosmiešňovania a podceňovania ochorenia cez obviňovanie až po srdečnú vďaka za pomoc zo strany klientov, tak aj zástupcov samospráv a ďalších inštitúcií. Na takúto dlhodobú záťažovú situáciu sa nie je možné celkom pripraviť, ale zvládajú to zatiaľ na veľmi dobrej úrovni.

Po prvej vlne sa život ako tak vrátil do normálu. Armáda z osád odišla, osady ako časovaná bomba už v médiách neboli. Čo sa dialo cez leto v osadách?

Vnímali sme snahu o návrat do bežných kolají, hoci s istými obmedzeniami. Ľudia sa po necitlivom uzavretí niekoľkých osád počas prvej vlny a následnej medializácii obávali toho, že sa to môže stať aj v ich komunite. V každom prípade dodnes pretrvávajú strach z podobných opatrení. Asi najviac

citelné je to v komunitách, ktoré si ťažkým obdobím prešli počas prvej vlny, najmä na Spiši. Niet sa čomu čudovať. V lete sme ďalej evidovali pokračujúce množstvo návratilcov z rôznych krajín, chýbala akákoľvek kontrola na hraniciach. Už koncom leta sme očakávali v dôsledku uvoľnenia opatrení zhoršenie situácie v marginalizovaných rómskych komunitách, v ktorých pôsobíme, čo sa napokon naplno ukázalo koncom októbra prostredníctvom plošných testovaní.

Bohužiaľ sa nám nepodarilo plošne zaviesť žiadne preventívne bariéry proti zavlečeniu ochorenia do komunít – konkrétne aj preto, lebo podpora takýchto opatrení, o ktorú sme žiadali, v lete mnohým neprezieravo pripadala zbytočná. S plánom, ako aj nákupom potrebných vecí, bolo podľa niektorých treba počkať, až keď sa situácia zhorší. Boli sme odkázaní na prácu tak povediac na vlastnú päsť.

V auguste sme napríklad v spolupráci s mestom zriadili hygienickú kontrolnú stanicu v Trebišove, aby sme si otestovali túto aktivitu ako nástroj prevencie. Počas leta sme školili dve tretiny zamestnancov na krízové situácie, organizáciu osôb pri vzniku epidémie, rozvoj kompetencií a vlastnú ochranu. Ďalej sme rozvinuli náš systém monitorovania. V niektorých lokalitách sme počas leta vnímali aj to, že ľudia k rizikám pristupovali čoraz vľaznejšie.

Jeseň nám ukázala, že covid naberá na sile. Kedy ste zaznamenali nárast počtu pozitívnych ľudí v osadách?

Z výsledkov PCR testov sme už pred prvým celoplošným testovaním vnímali, že situácia sa začína zhoršovať. Samotné plošné testovanie potom ukázalo, čo sa skrývalo za hrubými priemerami. Porovnanie s celkovými údajmi za dané obce ukázali násobne vyššie pozitívity v marginalizovaných rómskych komunitách pre väčšinu obcí v Prešovskom kraji. Definitívne sa potvrdil predpoklad, že ak sa ochorenie do týchto komunít dostane, v mnohých má tendenciu rýchlo sa rozšíriť. Konkrétne išlo

o 38 komunít s podielmi antigénovej pozitivity nad 2%, v ôsmich prípadoch dokonca nad 5%.

Akú úlohu zohrávala vaša organizácia na jeseň?

Počas jesene sme rovnako poskytovali priamu podporu celoslovenským preventívnym opatreniam prostredníctvom zdravotnej osvetu v komunitách o potrebe dodržiavania bezpečnostných zásad a obmedzení kontaktov, monitorovania situácie, pomoci pri celoplošných testovaniach, domácich karanténach a humanitárnej pomoci. Všade tam, kde bol o našu pomoc bližší záujem, sme poskytli priame informácie a zúčastňovali sa miestnych krízových štábov a plnili si úlohy z nich vyplývajúce. Manažment organizácie, prizvaní experti a koordinátori sa pravidelne navzájom informujú o vývoji situácie. Čo je však najdôležitejšie, po prezentácii našich komplexných a alarmujúcich dát odbornému konzíliu Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky sa situáciou a naším systematickým zapojením do riešenia situácie začal seriózne zaoberať náš rezort. Podarilo sa nám zriadiť odbornú pracovnú skupinu priamo pri Pandemickej komisii, do ktorej sme obratom pozvali okrem odborníkov aj zástupcov všetkých projektov a organizácií s kapacitami v teréne.

Na jar 2020 boli už pri nízkych číslach uzatvorené niektoré osady. Covid bol pre všetkých nový a nepoznaný. Rómske lokality alebo ulice však hygienici uzatvárajú aj teraz. Ako si to vysvetľujete? Je to opodstatnené?

Dnes sa jedná o zásadne komplikovanejšiu a vážnejšiu situáciu. Dlhodobu otvorenú hranicu, nepriaznivú sezónu, komunitné šírenie aj mimo vylúčené komunity, únava ľudí z opatrení, prítomnosť nových, infekčnejších variantov vírusu, preťažené zdravotnícke zariadenia, stovky hospitalizácií a pomaly prvá stovka úmrtí aj priamo v marginalizovaných rómskych komunitách.

Je pochopiteľné, že je potrebné riešiť otázku prieniku ochorenia z marginalizovaných komunít smerom von, a to najmä ak ide o osídlenia, kde je podiel infikovaných ľudí vyšší ako v obci. V tomto zmysle sú pokusy o dôsledné kontrolovanie pohybu z konkrétnych sídelných častí pochopiteľné ako potenciálne účinný nástroj na bránenie šíreniu ochorenia. Treba povedať, že aj legálne a uplatňované inde, nielen v osadách – napríklad svojho času situácia na Orave alebo v niektorých domovoch sociálnych služieb. Na druhej strane ide o tak krajinú možnosť, že by mala byť zvažovaná až po veľmi

dobre informovaných analýzach celkovej epidemiologickej situácie v daných miestach a sprevádzaná veľmi dôslednou prípravou a riešením súvisiacich ďalších rizík. Malo by napríklad ísť o opatrenie na jasne definovaný a čo najkratší možný čas a zároveň sprevádzané výdatnou logistickou podporou všetkých základných potrieb ľudí, na ktorých je karanténa uvalená. A to nielen psychosociálnej podpory, zabezpečenia liekov, nutných vyšetrení, prístupu k hotovosti, strave, teplu, vode, ale aj vrátane podpory opatrení proti šíreniu epidémie v rámci karanténovaných zón a rozumného plánu následného testovania.

Toto sa však bohužiaľ doteraz deje skôr ojedinele. Opakovane sa stretávame s tým, že sa zvýšený dohľad nad územím marginalizovaných rómskych komunít nariadi bez bližšieho poznania situácie v samotnom osídlení, zväzovania iných možností riešenia situácie, ako je systematické zapájanie početných kapacít v teréne do podpory domácich karantén a podobne. Na prvý pohľad sa môže zdať, že v zmysle „však to uzavrieme“ javiť ako najjednoduchšia. Je to však úplne inak. O tom by vedeli rozprávať samosprávy miest a obcí, kde celoplošnú karanténu zažili na vlastnej koži. Takýto prístup však v konečnom dôsledku spôsobí oveľa

viac problémov ako riešení. Tiež si kladíme otázku, či by sa takto zotvárali aj bytové jednotky v bežných panelákoch alebo celé ulice a komplexy rodinných domov.

Ministerstvo zdravotníctva zriadilo intervenčné tímy, s ktorými ste spolupracovali. Čo všetko ste riešili?

Idete o tímy zamerané na nastavovanie manažmentu pandémie priamo v tzv. ohniskách, teda v miestach, kde sa kontrola pandémie celkom vymkne spod kontroly. Pracovníci IT mali pôvodne skúsenosti najmä z riešenia humanitárnych katastrof v zahraničí, zo zdravotníckych zariadení s ľuďmi bez domova u nás. Skúsenosti s osadami nadobudli práve v rámci spolupráce s nami. A bolo to vzájomne veľmi prospešné. Prostredníctvom viacerých intervenčných pilotov sa nám podarilo na jednej strane sa definitívne utvrdiť v tom, na čo a do akej miery sú na intervencie dobre využiteľné naše dáta. Na druhej strane sme zároveň spoločne vyvinuli pestrú zásobáreň postupov, ako k tzv. ohniskám v marginalizovaných rómskych komunitách pristupovať na jednej strane citlivejšie, no na druhej zároveň efektívne.

Koncom roka 2020 boli zverejnené zaujímavé dáta. Vo vybraných lokalitách už mali obyvatelia protilátky na covid. Koronou si teda prešli bez toho, aby o tom vedeli. Máme osady už premorené? Máme o tom nejaké presnejšie dáta?

Áno, na toto práve poukázal jeden z pilotov v spolupráci s intervenčným tímom ministerstva zdravotníctva. V podstate sa ukázalo, že v marginalizovaných komunitách do tisíc obyvateľov, kde je pozitivita nad úrovňou piatich percent, možno do troch-štyroch týždňov očakávať aj premorenie populácie. Ochorenie prekonal viac než 68% obyvateľov. Na jednej strane ide o dobrú správu – miesto, ktoré môže na samosprávu pôsobiť ako nebezpečné z hľadiska šírenia možno po pár týždňoch považovať za bezpečné miesto. Na druhej strane takáto rýchla šírenie str. 9 >>>

na vec má aj medicínsky antropológ Andrej Belák z organizácie Zdravé regióny, ktorý za prácu v rómskych komunitách získal ocenenie Biela vrana.

Máme si zvyknúť na to, že sme ohrozujúca skupina?

Keď sa na jar 2020 do osád vybrali vojaci, aby tam nevybuchla časovaná bomba, o Rómoch sme na tlačovkách počuli pomerne často. Už pri prvých prípadoch pozitivity na vírus boli začiatkom apríla uzatvorené tri rómske lokality. Na začiatku pandémie sme ešte netušili, čo všetko tento vírus môže spôsobiť, preto aj pôsobenie armády v osadách by sa dalo vnímať pozitívne. Už vtedy sme ale vedeli, že treba oddeliť nakazených od zdravých, aby sa nákaza nešírila. Na konci karantény v Žehre to tak urobili. Kde ešte?

Cez leto a počas druhej vlny už o Rómoch v médiách nepočujeme. Teda aspoň nie v tom zmysle, že tu máme ohro-

zenú skupinu, ktorá je častokrát bez prístupu k vode. V médiách sa dozvedáme o tom, ktoré lokality sú uzatvorené, ktoré obohnali páskou, kde starosta povolal na stráženie Rómov vojakov, lebo policajti to sami nezvládajú.

Počet zatvorených osád v druhej vlne je násobne vyšší, ako tomu bolo v prvej vlne. Uzatváraním osád nechránia ich obyvatelov, ale výlučne ľudí z okolia rómskych lokalít. Rovnako ako v prvej vlne zostávajú v uzatvorenej osade zdraví spolu s nakazenými.

V pandémii Rómovia zatiaľ prehrávajú

V novinách prinášame správu verejnej ochrankyne práv Márie Patakyovej, ktorej sa nepáčia plošné karanténizácie rómskych lokalít. Preto žiada generálneho prokurátora, aby preskúmal, či sa náhodou neporušuje zákon. Nepáči sa to ani splnomocnenkyňi vlády SR pre rómske komunity

A. Bučkovej, ktorá hygienikom posielala listy, aby zväžili všetky okolnosti predtým, ako sa rozhodnú osadu uzatvoriť. A to už nespomínam, ako sme na tom v oblasti dištančného alebo online vzdelávania.

Jedna fotografia

Prístup a pohľad väčšinovej spoločnosti na Rómov sa môže vyjadriť stovkami viet. Ak sa nachádzame v kriticknej situácii akou pandémia je, prístup k Rómom sa chtiac-nechtiac ukáže. Počas prvej vlny pandémie sa v uzatvorenej komunite v Krompachoch vyplácali sociálne dávky v unimobunke pred osadou v sprievode vojaka a policajta s prstom na spúšti. Argument, že v tom čase bolo v unimobunke veľké množstvo peňazí, neobstojí.

Roman Čonka,
šéfredaktor Romano nevo ľil

Starosta Luníka IX Marcel Šaňa: Už budeme o mestskej časti počuť len pozitívne veci

O Luníku IX sa tobo písalo veľa, väčšinou negatívne správy. Dlhy na nájomnom, byty dlhodobo odstavené od energií, búranie bytových domov. Keď sa v roku 2014 stal Marcel Šaňa starostom mestskej časti, veci sa začali riešiť. To, čo sa jeho predchodcom a mestu Košice nedarilo desaťročia, on sčasti vyriešil za šesť rokov. A ide ďalej.

Aký bol prvotný zámer pri budovaní Luníka IX? A kedy sa to zmenilo?

Luník IX sa začal stavať v sedemdesiatych rokoch, kedy sa prišlo so zámerom postaviť sídlisko, kde bude bývať armáda, polícia (vtedy verejná bezpečnosť, pozn. red.) a Rómovia, v tej dobe Cigáni. Ten projekt aj tak nazvali – ABC. Vtedy sťahovali tieto skupiny ľudí na sídlisko. Väčšina z armády a bezpečnosti ale odmietala tieto byty a z mesta sťahovali Rómov. Keď ostali voľné byty na sídlisku po skupine A a B, rozmýšľali, ako doplniť tieto byty a vtedy rozhodli, že sem budú sťahovať Rómov z okolitých obcí. Tým pádom tu bolo viac Rómov ako počítali.

Rómovia z okolitých obcí neboli zvyknutí na také bývanie. Kompetentní to vlastne nechali bez nejakej kontroly a nijako nenastavovali podmienky na bývanie, a preto sa situácia zhoršovala, ale ešte to nebolo taký zlý stav. Horšie to bolo po revolúcii, keď v 95. roku mesto rozhodlo, že na sídlisko Luník IX budú sťahovať neplatičov zo všetkých mestských častí v Košiciach. Zo sídliska odťahovali majoritnú skupinu a na sídlisko sťahovali Rómov z rôznych mestských častí.

Aký bol najväčší problém Luníka IX v deväťdesiatych rokoch?

Samotné sídlisko bolo veľmi zaujímavé aj so svojim umiestnením, lebo ako vidíme, aj dnes je pekne obklopené lešom. Rómovia, ktorí sem prišli bývať, neboli zvyknutí

na bývanie tohto typu. Oni potrebovali voľnosť a súkromie, záhradku a nie bývanie, kde musia spoločne užívať nejaké spoločné priestory. A tu vznikol ten problém. Šesť alebo osemposchodový bytový dom nebol pre týchto ľudí ideálnym bývaním. Vznikali problémy a hádky medzi ľuďmi a situácia sa stále zhoršovala, až sme sa dostali do takého štádia, aké je dnes. Nikto sa tomu nevenoval. Miestna samospráva dlhodobo neriešila tieto problémy, ani zo strany mesta nebol záujem. Aj keď sa snažili nejakými malými krokmi, stále to stroskotávalo.

Čo v tom čase sídlisko potrebovalo?

Chýbal tu nejaký systém, komplex riešení problému. Postupne sa môžu vyriešiť tieto veci, ale na to potrebujeme čas. Už teraz sa situácia zlepšuje, lebo my nastavujeme systém. Ľudia, ktorí sem prišli žiť, neboli zvyknutí na to prostredie. Boli neplatičmi z iných mestských častí a nemohli sme čakať, že tu sa to zlepší, alebo že sa zmenia tí ľudia. Museli sme nastaviť podmienky.

Ja som tu býval a poznal som Rómov a ich mentalitu. Vedel som, akým spôsobom na Luníku IX ľudia žijú a čo potrebujú. Podľa toho som ako starosta nastavoval podmienky. Napríklad v bytových domoch, kde kvôli neplatičstvu odstavovali pitnú vodu sa už dnes obnovuje pitná voda. Nastavili sme systém, ktorý naozaj funguje. Obyvatelia majú vodomery na predplatené čipové karty, elektrinu majú predplatenú a každý si kúpi toľko, koľko potrebuje a koľko vie spotrebovať. Bez problémov to realizujeme už dva roky. Také riešenia mohli hľadať moji predchodcovia už dávnejšie.

Keď som prišiel na úrad ako starosta, boli tu veľké problémy. Ľudia sa však novým podmienkam prispôbili a funguje to veľmi dobre.

♦ Marcel Šaňa (druhý zľava) pri otvorení oddychovej zóny.

Kde nastal ten zlom, že sa z mestskej časti postupom času stávalo rómske geto? Prečo nastal problém s vodou a elektrinou? Spustil sa domino efekt v neplatení za služby?

Miestna samospráva ale aj mesto Košice tomu nechali voľný priebeh. Ja im to stále vyčítam, lebo už vtedy bolo treba začať a nastaviť systém tak, aby to fungovalo. Pribúdali neplatiči, polovička v bytovke platila a polovička neplatila. Na ďalší rok dostali pri vyúčtovaní vysoké nedoplatky za vodu a kúrenie, tak platiaci nájomníci neboli ďalej motivovaní, aby platili. Vznikali obrovské dlhy, preto správca týchto bytov musel dospieť k tomu, že odstavil všetky médiá – odstavilo sa kúrenie, voda, pristúpilo sa k regulovanej dodávke vody. Čiže

dvakrát denne po hodine a pol, odstavila sa elektrická energia a plyn. Tým pádom sa situácia oveľa viac zhoršovala.

Čo sa dialo potom?

Zhoršila sa hlavne hygiena, lebo tí ľudia nemali pravidelne vodu a museli si po ňu chodiť dole na prízemie a nosili ju až na šieste poschodie. Toto som po mojom nástupe vysvetlil na magistráte, že musíme hľadať riešenia. Vedenie mesta pochopilo, že tieto veci musíme riešiť. Ukázal som, ako sa to dá a postupne k tomu pristupuje aj mesto v spolupráci s našou mestskou časťou. To, čo sa neriešilo dvadsaťpäť rokov chceme teraz zmeniť. Ale budeme potrebovať možno rovnaké obdobie, aby sme to vrátili do ideálneho stavu.

S akou víziou ste prišli na stoličku starostu mestskej časti?

Moja vízia bola stále taká, aby sme mestskú časť Luník IX pretvorili na úplne normálnu mestskú časť, ako sú všetky ostatné v Košiciach.

Vypracovala sa urbanistická štúdia, v ktorej je zahrnuté všetko, čo má vzniknúť na území mestskej časti – budovy, bytové domy. Taký dokument mestská časť v minulosti ešte nemala. Prepracoval sa územný plán a na meste bol schválený. Začíname sídlisko naozaj meniť. Už budeme o mestskej časti počuť len pozitívne veci. Máme ešte niekde za bytovými domami odpad, ale na niektorých miestach sme to už vyriešili.

Najväčší problém je v tom, že Luník IX je mestská časť, a nie obec. Tým pádom má menší roz-

O šerutno pal o Lunik IX Marcel Šaňa: Pal o foroskro kotor imar šunaha ča o pozitivna buťa

Pal o Lunik IX pes pisinelas dosta, nekhbutter o negativna informacii. Napotinde khera, o khera but berša bijo energiji, o bare khera čhide tele. Kana o Marcel Šaňa andro berš 2014 ačhilas šerutneske andro foroskro kotor, o buťa pen chudle te lačharel. Oda, so o manuša angomis našti lačharda deša berša, ov o kotor olestar lačhardas telo šov berša. U džal mekh dureder.

So pes kamelas jekhto te doresel, kana pes ačhavelas o Lunik IX? U kana pes oda parudas?

Lunik IX chudle te ačhavel andro eftavardešte berša, u kamelas pes te kerel o sidliskos, kaj bešela e armada, e policija (ole beršende e verejno bezpečnosť; e redakcija) u o Roma, ole beršende o Cigana. Oda projektos avka vičinde – ABC. Chudle te thovel ola manušengre grupi pro sidliskos te bešel. Nekhbutter o manuša pal e armada nakamenas ola khera u le forostar adaj thovenas le Romen. Kana ačhile o čuče khera pro sidliskos, pal o grupi A the B, gondolinenas, sar odoj te thoven len manušen u palis penge phende, hoj adaj anena le Romen pal o paše gava. Vašoda adaj sas buter Roma, sar ešebe rachinde.

O Roma pal o paše gava nasas sikhade pro ajsa bešipen. O kompetentna oda ča mukhle bije varesavi kontrola u nišar nakerde o regulaciji pro bešipen, u vašoda e situacija sas ča goreder, no mekh

nasas ajsi nalači. Goreder oda sas pal e revolucija, kana andro berš 95 o foros phendās, hoj pro sidliskos Lunik IX anena savore dženen, so napotinenas vaš o bešipen andro aver foroskre kotora Kašate. Pal o sidliskos ile e majoritno grupa u pro sidliskos anenas le Romen but Kašakre foroskre kotorendar.

Savo sas o nekhbareder problemas pro Lunik IX prekal o eňavardešte berša?

O sidliskos sas interesantno prekal o than, kaj les ačhade, sar dikhas, the adadives hino maškar o veša. O Roma, save adaj avle te bešel, nasas sikhade pro bešipen pro ajsa than. Lenge kampelas e sloboda the o privatno than, o bara u na te bešel avka, hoj len ena varesave jekhetane thana, save phirena savorenge. U adaj uliľas o problemas. Šov vaj ochto učipnaskro kher nasas vaš ola manuša o idealno bešipen. Avle o problemi the o konflikti maškar o manuša u e situacija ačhelas goreder, dži pes dochudľas andro ajsa štadijum, savo hino akana. Nĭko oleha nič nakerelas. O lokalno šerutnipen but berša nalačharelas ola problemi, aňi le forostar nasas o interesos. The te kerenas varesave cikne uštara, sakovar oda rozperelas.

So ole beršende kampelas pro sidliskos?

Nasas adaj varesavo sistemas, o kompleksno lačhariben vaš o problemas. Jekh pal o jekh pen ola

buťa šaj lačharen, no pre oda kampil idejos. Imar akana e situacija hiňi feder, vašoda, hoj amen keras o sistemas. O manuša, save adaj avle te bešel, nasas sikhade pro oda than. Sas ola džene, so napotinenas andro aver foroskre kotora, u našti užarahas, hoj adaj oda ela feder, vaj ola manuša pen paruvana. Musaj samas te kerel o musajipena.

Me adaj bešavas u džanavas le Romen u lengri mentalita. Džanavas, sar o manuša pro Lunik IX. dživen u so lenge kampil. U avka, sar o šerutno, keravas o musajipena. Andro khera, kaj bijo napotĩnibena namukhenas o pijibnaskro paňi, imar akana čulol. Kerďam o sistemas, savo čačes kerel buťi. Le manušen hino o vodomera pro angle potĩnde čipova karti, potĩnen angle vaš e elektrina u sako cinel ajci, keci kampil u keci džanen, hoj lenge džan. Bijo problemi oda keras imar duj berša. Ajse lačharipena šaj rodenas o džene pro miro skamind imar angomis.

Kana avľom andro kher sar o šerutno, sas adaj bare problemi. O manuša pen sikhade pro neve musajipena u oda džal čačes mišto.

Kaj pes oda phagľas, hoj le foroskro koto-restar ačhilas o romano geto? Sostar ačhilas o problemas le paňeha the elektrikaha? Ačhilas pes o domino efektos te napotĩnel vaš o servisos?

O lokalno šerutnipen the o foros Košice oda mukhle avka te džal. Man pre lende hin sakovar pharo jilo, imar ole beršende kampelas te kerel o sistemas avka, hoj oda te džal. Sas sakovar butter džene so napotinenas, jepaš andre bitovka potĩnenas, u jepaš na. Pro aver berš chudle andro ľil uče potĩnibena vaš o paňi u taťipen, avka o džene so potĩnenas našade e motivacija te potĩnel dureder. O napotĩnde love baronas, vašoda o chulaj pro khera musaj sas te ačhavel savore mediji – namukhle o taťipen, o paňi, o paňi sas regulovano. Duvar divese jekh the jepaš ori, ačhade e elektricko energija the plinos. Vašoda e situacija barolas kije sakovar goreder verzija.

So pes ačhelas palis?

Goreder sar nekhbutter e higijena, le manušen nasas sakovar o paňi u musaj sas te džan tele le paňeske u palis te phiravel dži pro šovto učipen. Oda, kana avľom andro kher, phendom pro magistratos, hoj musaj te rodas o droma. O foroskro šerutnipen ačahilās, hoj ola buťa musaj te lačharas. Sikhadom, sar pes oda šaj kerel jekh pal o jekh, u lokhes oda kerel the o foros jekhetanes amare foroskro kotoreha. Oda, so pes nalačharelas bišupandž berša, kamas akana te paruvel. No kampela amenge šaj hoj sajekh but berša, hoj oda te thovas andre normalno situacija.

počet, menšie kompetencie. Ani odpad nemôžeme riešiť, lebo to má v kompetencii mesto. Ak by sme boli obec, vedeli by sme to riešiť veľmi rýchlo.

Aká je aktuálna situácia na Luníku IX? Koľko bytov spravuje mestská časť a koľko mesto?

Aktuálne máme na Luníku dokopy 490 bytov. Mesto Košice z tohto počtu vlastní 380 bytov, ktoré spravuje Bytový podnik mesta Košice. Mestská časť má v majetku dokopy 110 bytov. V niektorých bytových domoch, ktoré vlastní mesto Košice, je voda nastavená tak, že dvakrát denne po hodine a pol sa reguluje a po vodu si nájomníci chodia na vstupnú bránu na prízemí. Niektorí si musia vodu nosiť až na šieste poschodie, čiže je to veľmi zlý stav. Mesto Košice vlastní aj jednu novú bytovku, kam sa v roku 2015 nasťahovalo dvanásť rodín. Tam fungujú všetky médiá – kúrenie, teplá voda, plyn a aj elektrina. Bytový dom si ľudia udržiavajú a to je aj príklad, že keď ďalšie bytové domy na sídlisku postavíme, vieme vybrať také rodiny, ktoré si ich budú udržiavať.

Čo sa vám podarilo vylepšiť v bytovkách, ktoré vlastní samotná mestská časť?

Keď som prišiel na úrad, vlastnili sme jeden bytový dom, kde sme mali 48 bytov. Podobne ako v mestských bytoch sa v ňom regulovala voda dvakrát za deň. Ale vodu mali v byte, nemuseli chodiť na prízemie. Prívod elektrickej energie bol v katastrofálnom stave. Všetky stúpačky sa mali odstaviť, lebo už boli po životnosti. Toto sme hneď mohli riešiť, pretože bytový je naším majetkom.

Chcel som na tomto dome ukázať príklad toho, čo všetko sa dá urobiť aj v ostatných bytových domoch, ako sa dajú zlepšiť podmienky a systém nastaviť tak, aby aj platili a mali všetky médiá.

Opravili sme strechu a obnovili všetky stúpačky – plyn, vodu a odpad. Namontovali sme merače na čipové karty. Takisto sme tam za-

viedli predplatenú elektrinu, komplet celý rozvod sme vymenili. Prakticky už druhý rok tam majú obyvatelia nepretržite vodu, elektrinu aj plyn. Každý si za bývanie platí.

Aj v tomto bytovom dome predtým platila len polovica nájomníkov. Začali sme ich motivovať a viazali sme nájom aj na niektoré služby. Teraz sú tam všetci platiaci. Toto je vzor, ktorý chceme preniesť na všetky bytové domy.

Fakty:

- Od mesta získali pozemky do prenájmu na tridsať rokov za jedno euro ročne.
- Niektoré pozemky od mesta odkúpili rovnako za jedno euro.
- Na týchto pozemkoch mohli vybudovať dve detské ihriská a parčík.
- Za jedno euro odkúpili od mesta aj tri bytové domy (110 bytov).
- Do dlhodobého prenájmu na tridsať rokov získali aj nefunkčnú kotoľňu, kde mestská časť plánuje zriadiť verejnú pracovňu pre svojich obyvateľov.
- Verejné osvetlenie obnovovali v niekoľkých etapách, v roku 2017 už mali osvetlené celé sídlisko.
- Verejné osvetlenie pripravujú aj na novej ulici, kde sa majú stavať nové byty.
- V bytoch, ktoré spravuje mestská časť, nemajú od roku 2018 už žiadneho neplatíča.

Keďže mestská časť nevlastní všetky bytové domy, začali sme ich žiadať od mesta. V predchádzajúcom volebnom období sa mi podarilo od mesta získať ďalších 110 bytov do majetku. Dnes už máme 158 bytov. Ďalších 38 bytov z tohto počtu sme pripojili na vodu, obnovili sme stúpačky, namontovali sme predplatené vodomery na čipové karty. Podarilo sa nám to za necelý rok.

Od mesta Košice ste prebrali do správy aj bytové domy na Podjavorinskej 10 a 12, tzv. Ku-

kurice, ktoré boli v katastrofálnom stave.

Tam bol naozaj už veľmi zlý stav. Vodu tam vôbec nemali sedem rokov. Opravili sme strechu a urobili výdajňu vody s vodomermom na čip. To je len dočasné riešenie. Máme tam 80 bytov, ktoré chceme do budúcnosti pripojiť, aby už mali vodu nepretržite v bytoch.

Koľko obyvateľov má mestská časť Luník IX?

Dnes máme v evidencii na trvalom pobyte sedemtisíc obyvateľov. Samozrejme, toľko ich tu nebýva, časť z nich žije dlhodobo v zahraničí. Teraz aktuálne evidujeme zhruba štyri až štyritisícpäťsto ľudí, ktorí tu žijú fyzicky.

Ako to vidíte ďalej s vylepšovaním bytových podmienok a s prestupným bývaním?

Mestskej časti sa podarilo získať dotáciu z eurofondov vo výške 2,4 milióna eur. Začíname stavať 48 nových bytov. Keď ich dokončíme, môžeme začať s prestupným bývaním. Aktuálne sme v stave verejného obstarávania. Ak všetko pôjde dobre, stavať by sme mali už v lete tohto roku. Ľudia, ktorí žijú na sídlisku a ktorí budú spĺňať podmienky, že minimálne jeden člen rodiny bude zamestnaný, deti si plnia povinnú školskú dochádzku a udržiavajú si svoj byt, pôjdu do nových bytov. Do bytov, ktoré oni uvoľnia môžu ísť ľudia z Mašličkova (osada pri Luníku IX, pozn. red.). Budeme ich pripravovať na to, aby mohli ísť do vyššieho stupňa bývania. V projekte sú zahrnutí aj asistenti bývania, ktorí budú pracovať s týmito rodinami. Ak by nemali prácu, asistenti im budú vedieť pomôcť nájsť si prácu a budú sledovať ich situáciu, aby sa už do budúcnosti nedostali na ulicu so svojimi rodinami, prípadne do nelegálneho bývania.

Čakáme na ďalšie výzvy, na ktoré budeme môcť reagovať aj v rámci eurofondov a žiadať o projekty a rekonštruovať bytové domy, a tak zlepšovať podmienky v mestskej časti. Je to silná motivácia pre všetkých.

*Text: Tomáš Sivák,
foto: archív MČ Luník IX*

Sava vizijaha bešlan pro skamind sar o šerutno andro foroskro kotor?

Miri vizija sas sakovar ajsi, hoj o foroskro kotor Lunik IX te parugas pro normalno foroskro kotor, ajsa, sar hine o aver kotora Kašate.

Kerdas pes e urbanisticko študija, kaj hin savoro, so kampel te ačhavel andro foroskro kotor – o foroskre khera, o bitovki. Ajsa dokumentos andro foroskro kotor angomis nasas. Kerde pen o averipena andro phuvakro planos u pro foros les akceptinde. Chudas te parugel o sidliskos. Imar pal o foroskro kotor šunaha ča o pozitivna buťa. Mekh amen hin pal o varesave bitovki e mel so avri čhiven, no pro varesave thana oda imar lačhardam.

Nekhbareder problemas hino andre oda, hoj Lunik IX hino o foroskro kotor, u na o gav. Vašoda hin frimeder love, frimeder kompetenciji. Añi mel našti lačharas, oda hin o foroskre kompetenciji. Te samas o gav, šaj oda lačharahas but sig.

Savi hiñi aktualno e situacija pro Lunik IX? Keci khera phiren le foroskre kotoreske u keci le foroske?

Aktualno amen hin pro Lunik jekhetanes 490 khera. Le foroske Košice phiren 380 khera, o chulajipen kerel o Bytový podnik foros Košice. O foroskro kotor likerel 110 khera. Andro varesave bitovki, save phiren le foroske Košice, džal o pañi avka, hoj duvar divese jekh the jepaš ora džal u o manuša phiren le pañeske tele. Varesave

džene musaj te phiraven o pañi dži opre pro šovto učipen, so hin but nalači situacija. Le foroske Košice phirel the jekh nevi bitovka, odoj andro berš 2015 gele te bešel dešuduj famelijii. Odoj hine savore mediji – o taťipen, tato pañi, plinos the e elektrika. E bitovka penge o manuša šukares likerem u oda sikhavel, hoj kana ačhavaha aver bitova khera pro sidliskos, šaj las avri ajsa famelijen, save paš lende mište kerena.

So lačhardan andro bitovki, save phiren le foroskre kotoreske?

Kana avlom andre funkcija, sas amen jekh bitovka, kaj sas 48 khera. Sajekh sar andro foroskre khera, o pañi odoj sas regulimen, džalas duvar divese. No o pañi len sas andro kher, namusaj phirenas tele. E elektricko energija sas jekh katastrofa. Savore stupački kampelas te čhivel tele, imar sas ajsa purane. Oda šaj kerdam jekhvarestar, vašoda, hoj e bitovka hiñi amari.

Kamavas pre kadi bitovka te sikhavel, so savoro pes šaj te kerel the andro aver bitova khera, sar pen šaj lačharen u sar te kerel ajsa sistemas, hoj the te poťinen u the te len hin savore mediji.

Lačhardam e strecha u savore stupački – o plinos, o pañi the o kanalos. Thodaťam o merači pro čipova karti. Sajekh odoj kerdm e angle poťimen elektrika, komplet savore sistemas diñam nevo. Imar duťto berš le manušen odoj hin sako dives o pañi, e elektrika the o plinos. Sako poťinel vaš o bešipen.

The andro kada bitovo kher angomis poťinenas ča jepaš savore dženenadar. Chudľam te kerel lengri motivacija a phandľam o poťiñiben varesave servisenca. Akana imar savore odoj poťinen. Oda hino o drom, savo kamas te chudel andro savore bitova khera.

Vašoda, hoj le foroskre kotoreske naphiren savore bitova khera, chudľam len te mangel le forostar. Andro paluno alosaripnaskro kotor resľom te chudel le forostar mekh aver 110 khera. Adadi-ves amen hin 158 khera. Aver 38 khera olendar phandľam pro pañi, diñam o neve stupački, montindam o angle poťimen vodomera pro čipova karti. Oda resľam tel o na sasto jekh berš.

Le forostar Košice iľan andro chulajipen the o bitovo khera pre Podjavorinsko 10 u 12, avka vičinde Kukurice, save sas andre katastrofalno situacija.

Odoj sas čačes but nalači situacija. O pañi len nasas imar eľta berša. Lačhardam e strecha u diñam o pañi, e čaňig le vodomeroha pro čipos. Oda hin ča akana o drom. Hin amen odoj 80 khera, save kamas palis te phandel le pañeha, hoj len te avel o pañi normalno andro khera.

Keci manuša bešen andro foroskro kotor Lunik IX?

Adadives amen hin e evidencija pal o permanentno bešipen pro eľta ezera dženen. Normalno, ajci džene adaj nabešen, kotor lendar beršenca

imar bešel avri. Akana aktualno amen hin e evidencija pal o štar dži o štar ezera the pandžšel manuša, save adaj čačes bešen.

Sar oda dikhen dureder, o lačharipen andro bešipen u o prestupno bešipen?

O foroskro kotor chudľas e dotacija pal o eurofondi 2,4 milijoni euro. Chudas te ačhavel 48 neve khera. Kana len keraha, šaj chudas te kerel o prestupno bešipen. Akana keras o phundrado rodipen. Te savoro džala mištes, šaj ačhavas imar ñilajestar kada beršeste. O manuša, save dživen pro sidliskos u save doresena o musajipena, hoj minimalno jekh dženo andal e famelija kerela buťi, o čhavore phiren normalno andre škola u on keren mištes paš o lengro kher, džana andro neve khera. Andro khera, savendar džana, šaj aven o manuša pal o Mašličkovu (e osada paš o Lunik IX, e redakcija). Sikhavha len avka, hoj šaj džana andro feder bešipen. Andro projektos hine the o asistenta vaš o bešipen, save kerena buťi ole famelijenca. Te len na ela e buťi, o asistenta lenge šaj pomoťinen te arakhel e buťi u dikhena pre lengri situacija, hoj pen palis varekana te na arakhen pre ulica, lengre famelijenca, vaj andro nalegalno bešipen.

Užaras pro aver šajipena, kaj šaj mangas u the prekal o eurofondi te mangas pro projekti, te keras rekonštrukciji andro bitovo khera, u avka te lačharas o dživipen andro foroskro kotor. Oda hiñi e zoralı motivacija savorengene.

Preklad: Erika Godlová

E čercheň pro drom / Hviezda na ceste

Dominika Badžová sa v roku 2020 venovala tvorbe dramatického scenára *E čercheň pro drom* (*Hviezda na ceste*). Autorka vo svojom dramaticko-literárnom výskumnom pláne uvádza, že dramatický text môže byť adaptovaný pre divadlo jedného herca, no všetko je v rukách režiséra a závisí od neho, akým spôsobom ho bude chcieť realizovať. Vznik literárneho scenára *E čercheň pro drom* finančne podporil Fond na podporu kultúry národnostných menšín.

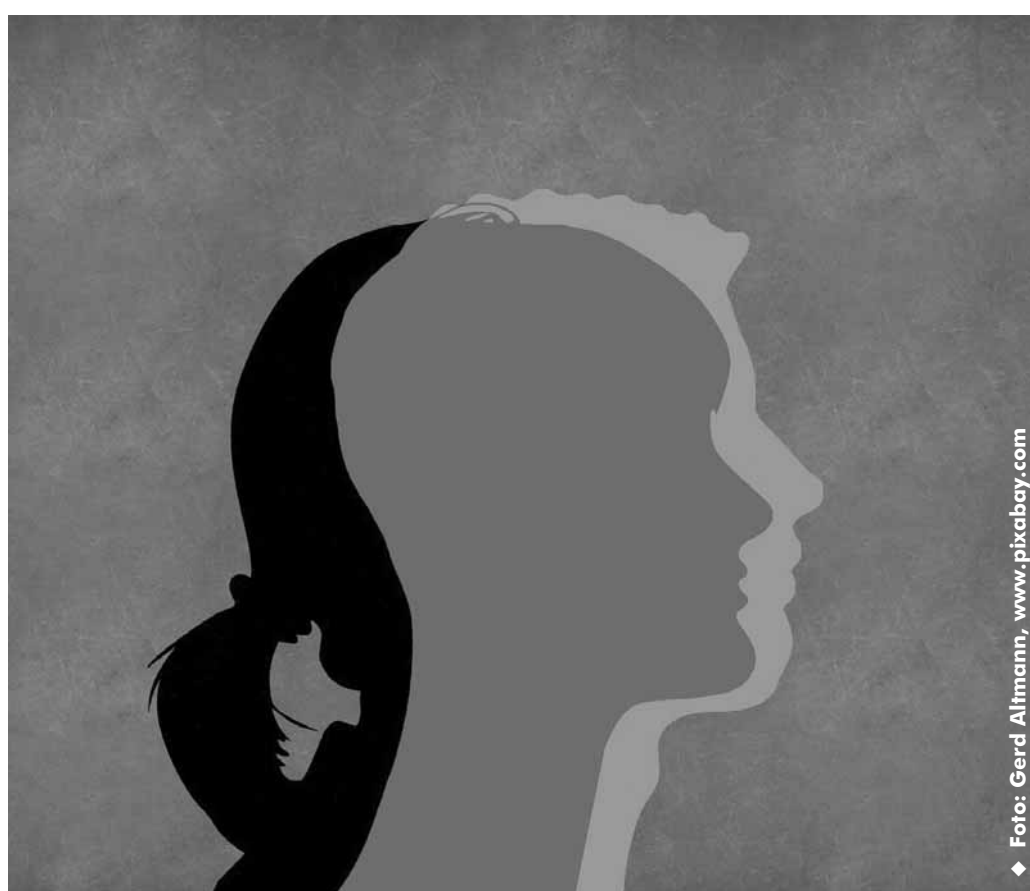
Námetom pre vznik scenára je podľa autorky Dominiky Badžovej životný príbeh rómskej spisovateľky, kultúrnej aktivistky, novinárky Eleny Lackovej. Elena Lacková patrí medzi rómske osobnosti, ktoré ako prvé predstavovali svet Rómov, ich kultúru, tradície a zvyky, a to najmä cez dramatickú a literárnu tvorbu. Elena Lacková je podľa Alexandra Mušinku hlavným symbolom rómskeho hnutia na Slovensku tohto obdobia (20. storočie až po súčasnosť).

Do povedomia spoločnosti sa Elena Lacková dostala už ako dieťa, ktoré vynikalo školským prospechom a literárnym talentom. Jej literárne diela by sme mohli rozdeliť na intencionálnu tvorbu pre deti a mládež a autobiografické diela, v ktorých sa čitateľ zoznamuje s jej životným príbehom z čias mladosti a z obdobia druhej svetovej vojny.

Výber práve tejto rómskej osobnosti ako inšpirácie pre vznik monodrámy je jednoznačne výberom, ktorého dopad pre kultúrnu oblasť môže mať v realizačnej fáze nový rozmer poznania človeka takýchto výnimočných kvalít.

Literárny scenár približuje životné osudy troch protagonistov. Žien, ktoré sa narodili ako ženy, no len dve z nich sa ženami cítia byť v celej podstate ženskosti. Jedna z nich sa narodila v ženskom tele, no svojou dušou bola od narodenia mužom. Oliver vo svojom príbehu hovorí o svojom detstve a babke, ktorá bola na tú dobu ženou s otvorenou myslou a srdcom a dokázala prijať skutočnosť, že jej vnučka je vnukom. V tejto časti môžeme nájsť paralelu s osobnostnou črtou spisovateľky Eleny Lackovej, ktorá dokázala svoje srdce otvoriť každému rómskemu dieťaťu, v ktorom videla vyvíjajúcu sa budúcu osobnosť a človeka vzácneho a výnimočného v celej podstate ľudskosti.

Oliver, hlavný hrdina prvého príbehu, sa vo svojich spomienkach vracia k téme lásky a peripetií s ňou spojenými. Zvädza vnútor-

♦ Foto: Gerd Altmann, www.pixabay.com

ný boj so skutočnosťou, ako predstrieť svojim potenciálnym priateľkám, že je mužom svojou myslou, postojom, outfitom, dušou, ale predsa len nie fyzickým zjavom. V častiach približujúcich opis intimitnosti autorka v pravý čas ukončuje pasáže, no nevyhýba sa pejoratívam, ktoré môžu v realizačnej časti literárneho scenára priťahovať pozornosť publika v pozitívnej, prípadne negatívnej rovine. Uvidí sa. Autorka tu otvára tému transgender, vierohodne opisuje život takéhoto jedinca cez rôzne životné situácie z niekoľkých časových rovin, detstva, štúdia a dospelosti do 29. roku života. Prelínanie týchto časových rovín je fluentné a nepôsobí rušivo na čitateľa.

Téma transgender je stále témou, ktorej sa slovenská a rómska spoločnosť ešte len otvára, rovnako ako to bolo s témou rómskej kultúry v päťdesiatych rokoch či rómskej literárnej tvorby v deväťdesiatych rokoch.

Ďalší príbeh otvára pomyselné dvere do života päťdesiatročnej ženy Rosy, ktorá sa vo svojich spomienkach, popri práci upratovačky na stanici, vracia do svojho života v detstve. Opisuje ako bola vychovávaná, hovorí o tom, čo je päť a aké sú úlohy vydatej rómskej ženy. V súčasnom modernom

sveťe je priblíženie života v chudobe a mnohých momentov až stereotypného vnímania postavenia žien akýmsi výkričníkom. Upozorňuje nás na sociálne problémy, s ktorými bojujú ľudia v marginalizovaných rómskych komunitách. Autorka zároveň cez vnútorný monológ Rosy poukazuje na strach seniorov o svoju budúcnosť, o to, že sa o nich v starobe nebude mať kto postarať a skončia v domovoch dôchodcov. Je to novodobý fenomén, s ktorým sa dnešné produktívne obyvateľstvo stretáva v súvislosti so svojimi rodičmi. Kde je spojitost tohto príbehu so životom Eleny Lackovej?

Elena Lacková pochádza z rómskej rodiny, narodila sa 22. marca 1921. Vyrastala vo Veľkom Šariši, vydala sa za Jozefa Lacku, mala šesť detí, ktoré sa narodili v rokoch 1941 – 1956. Do istého obdobia zastávala výlučne rolu ženy v domácnosti, neskôr ju prekročila a postupne budovala svoju umeleckú a literárnu kariéru. Zomrela v domove dôchodcov v Košiciach 1. januára 2003. Elena Lacková rovnako ako Rosa musela vo svojom produktívnom živote nájsť spôsoby, ako uživiť svoju rodinu. Preto v čase, kedy tej práce bolo pomenej neváhala vyrábať korálky a predávať ich na trhu, či dedinských slávnostiach. Elena Lacková mohla

v čase svojej staroby, kedy bola závislá na pomoci svojich blízkych prežívať strach rovnako, ako ho prežívala Rosa. Aké ďalšie spojitosti vzídu medzi životom Rosy a Eleny Lackovej bude závisieť od podania celého príbehu v jeho dramatickej rovine, t. j. režijného spracovania a hereckého výkonu.

Posledný životný príbeh je príbehom adoptovaného rómskeho dievčatka Veroniky. Autorka začína opisovať život Veroniky, keď má devätnásť rokov. Veronika v tom čase netuší, že je Rómka a dozvedá sa to v momente, keď ju nechcú prijať rodičia jej prvého nerómskeho priateľa. Odvtedy začína riešiť svoju identitu. Začína objavovať svoj pôvod aj prostredníctvom spolužiakov na vysokej škole pedagogickej, zaujíma ju, o čom je „romipen“, čo robia jej rómski spolužiaci. Život bežného dospievajúceho dievčaťa hovorí o objavovaní samej seba, svojho pôvodu, rodiacej sa láske k chlapcovi a k Bohu, ktorý ju k sebe povoláva. V príbehu je dominantný boj lásky k mužovi a lásky k Bohu. Komu dá Veronika prednosť?

„Našla som samu seba. Dnes už poznám svoju cestu. Mojou cestou je Boh. On vedie môj život a ja mu budem pokorne slúžiť vždy a všade.“

Veronika sa rozhodla pre život s Bohom, Elena Lacková pre život so svojím manželom a deťmi, no vedela nájsť istú rovnováhu medzi životom manželky a matky a životom pre spoločnosť. Osobne vnímam Elenu Lackovú ako priekopníčku, ktorá sa snažila prostredníctvom kultúry – divadla a literatúry prekonať bariéry v prijatí a akceptácii svojej osobnosti majoritnou spoločnosťou napriek stereotypnému a kolektivistickému vnímaniu Rómov.

Zámerom dramatického textu autorky je priniesť čitateľom a neskôr divákovi historický prierez života Rómov až po súčasné dianie. Samotné postavy reprezentujú rôzne vekové kategórie a prostredie, z ktorého pochádzajú. Možno je takým prierezom práve zobrazený život postáv od tradičného, v mnohých prípadoch stereotypného, poznania Rómov až po súčasnosť, v ktorej bojujú za svoju identitu a uznanie. Výsledný efekt tohto textu bude závisieť od jeho dramaturgického a režijného spracovania, preto Dominike Badžovej držíme palce v ďalšej fáze realizácie tohto projektu.

Text: Jana Gáborová Kroková

Dominika Badžová: Snažila som sa priniesť nový pohľad na rómsku drámu

Kedy ste sa začali venovať písaniu literárneho scenára *E čercheň pro drom* – *Hviezda na ceste*?

Projekt bol schválený na jar v roku 2020 na obdobie ôsmich mesiacov. Hneď po schválení projektu som začala konzultovať s rómskymi, ale aj nerómskymi ženami námet, tému a motívy. Obsah som konzultovala so slovenským hercom Branislavom Bajusom, ktorý mi pomohol hlavne začať rozmýšľať ako divadelníčka, nie ako redaktorka, pretože som bola zvyknutá na žurnalistický prístup k textu. Neskôr to bol docent Michal Denci, pedagóg z Katedry divadelných štúdií Vysoké školy múzických umení v rámci predmetu Ateliér autorskej tvorby. Boli to hlavne konzultácie ohľadom formy a obsahu textu.

Aký je teda rozdiel medzi žurnalistickým a umeleckým prístupom k textu?

V umeleckom stvárnení textu ide nielen o historické či súčasné fakty, ale aj o výpovednú, umeleckú hodnotu. Trvalo mi asi mesiace, kým som pochopila rozdiel medzi štýlom publicistickým a umeleckým, ktorý si vyžaduje viac predstavivosti a fantázie. Potrebovala som si našťudovať niekoľko štúdií zameraných na autorskú činnosť. Potrebovala som sa začať zaujímať o témy v spoločnosti, ktoré by mohli priniesť prínos, ale aj výkričník pre ľudí, ktorí pomaly strácajú hodnoty a neuvedomujú si,

Divadlo a miesto Rómov v ňom

Migrujúci Rómovia stratili možnosť prezentovať divadlo v takej podobe, ako ho predvádzali v Indii. Museli sa prispôsobovať rôznym vplyvom, či už kultúrnym alebo politickým.

Rómom bol aj na základe lingvistických výskumov pripísaný indický pôvod a napriek tomu, že sú súčasťou európskej kultúry už viac ako sedem storočí, spoločnosť ich vníma ako exotický prvok v našom kultúrnom priestore. O literatúre vieme, že sa šíri-la orálnym spôsobom, ale ako je to so vzťahom Rómov k divadlu?

Už známa indologička a zakladateľka odboru romistika na Karlovej univerzite v Prahe Milena Hübschmannová radí Rómom do skupiny Dómov. V indickej spoločnosti predstavovali nízku kastu, ale podľa Mileny Hübschmannovej mali Dómovia pred príchodom Árijcov postavenie samostatného etnika s politickým zázemím a sociálnou štruktúrou. Hübschmannová uvádza, že tieto skupiny ľudí sa živili rôznymi profesiami. „...a to boli kováči, artisti predvádzajúci cvičené zvieratá, predovšetkým hady a medvede.“ (Magdolenová, s. 12) V byzantských prameňoch je možné nájsť aj zmienku o rómskych hudobníkoch.

Pôvodné divadelné umenie sa rokmi putovania do Európy prispôsobilo podmienkam, v ktorých tieto skupiny obyvateľstva žili. Menilo sa tak, aby mohlo poskytovať obživu. Známi sú veštcí, artisti so zvieratami a podobne. Najstarším známym záznamom o prítomnosti Cigánov/Rómov na území Byzancie je Život sv. Juraja Athonského napísaný na hore Atos okolo roku 1 068. V texte sa nachádza informácia o tom, že cisár Konstantinos Monochamos (1 042 - 55) chcel v roku 1 050 vyhubiť divokú zver, ktorá ničila cisársky park. Za týmto účelom povolal „potomkov Šimona Kúzelníka - samaritánsky ľud zvaný Adsincami - známych kúzelníkov a šarlatánov, ktorí túto zver vyhubili.“ (Tamtiež, s. 12) Podobnú zmienku nachádzame v 12. storočí o „Athiganoch“ v Byzantskej ríši v kánone trullského koncilu. „Iní, ktorí sa nazývajú Athiganoi, majú okolo seba omotaných hadov a ľuďom nahovierajú, že sa narodili pod zlou hviezdou a inému, že pod šťastnou hviezdou.“ (Tamtiež, s. 13) V historických prameňoch nachádzame informácie v súvislosti s „Athiganmi“ o bruchovravectve, kúzelníkoch a iných zabávačoch. V 14. storočí už boli usadení na Balkáne a postupne smerovali na sever.

Migrujúci Rómovia stratili možnosť prezentovať divadlo v takej podobe, ako ho predvádzali v Indii. Museli sa prispôsobovať rôznym vplyvom, či už kultúrnym alebo politickým. Umenie bolo prispôsobené prostrediu, v ktorom sa Rómovia nachádzali. Postupne sa zjednodušovalo a menilo na pouličné umenie. „Tu niekde vznikala tradícia cirkusovej produkcie. Nebolo to síce divadlo, aké produkovali vo svojej domovine, ale obsahovalo v sebe isté prvky divadelnosti.“ (Tamtiež, s. 14) V orálnej histórii možno nájsť rôzne divadelné prvky. V kultúrnej tradícii Rómov sa v komunite prezentovali príbehy (paramisy), ktoré boli prístupné verejnosti. Boli považované za vrcholnú kultúrnu udalosť, pri ktorej sa ľudia stretávali vždy v najväčšom dome v osade. O tomto stretnutí Rómovia hovorievali: „Avka sar o gadže phiren andro divadlos, o Roma phiren pro paramisa.“ Stretnutie trvalo aj niekoľko hodín a podľa Mileny Hübschmannovej zohrávalo veľkú úlohu vo vzdelávaní detí. „Učili deti rozoznávať dobro a zlo v kontexte hodnôt komunity.“ (Tamtiež, s. 15) Počas aktu nesmel nikto vyrušovať, pretože komunita dbala na atmosféru. Bola prítomná počas rozprávania príbehov a umožňovala divákovi prežiť katarziu. Je dôležité zdôrazniť, že „v rómskej komunite bol rozprávačom výlučne muž, ktorý sa tešil veľkej úcte. Ženy rozprávali len v užšom kruhu a ich doménou bol spev.“ (Tamtiež, s. 16) Všetky príbehy boli prezentované spamäti, niekedy sa aj improvizovalo, preto ho možno označiť za autor-ské divadlo.

Podľa poznámok k dejinám rómskej kultúry na Slovensku sa isté teatrálné prvky nachádzali aj v hudobnej produkcii. „Keď pri bašaviben pristúpila žena k cimbalu a povedala: Zahrajte mi tú moju pesničku!, pričom v nej vyspievala svoje aktuálne problémy s násilníckym manželom.“ (Tamtiež, s. 16). Podľa prvej rómskej dramatičky Eleny Lackovej to bol moment, kedy bol vytvorený priestor pre ženu, aby mohla vyjadriť svoje myšlienky. Na druhej strane však stál manžel, pre ktorého to znamenalo, že sa ocitol vo verejnej hanbe. Takto si Rómovia prostredníctvom piesní povedali to, čo chceli, bez akýchkoľvek následkov. Lacková prináša svedectvo o prítomnosti rôznych rituálov v komunite Rómov. Východisková situácia je osobná dráma, ale jej vyvrcholenie končí vtipne. Ďalším z aspektov, ktoré spomína Lacková vo svojom diele Narodila som

◆ Divadlo Romathan.
Foto: J. Ferenc

sa pod šťastnou hviezdou sú napríklad rôzne obrady. V literárnej tvorbe nachádzame presné opisy svadiieb, pytačiek, krstov. Za jeden z najväčších obradov sa v rómskej komunite považuje pohreb, ktorý vyjadruje úctu k nebožtíkovi.

Divadelných aktivít v období prvej republiky je zaznamenaných veľmi málo. Rozdiel medzi Českom a Slovenskom bol ten, že zatiaľ čo v Košiciach majorita realizovala rôzne aktivity na osvetu v komunite, v Česku začali písať prví rómski autori. „Hoci obdobie prvej ČSR nedalo Rómom možnosť rozvíjať svoju identitu v rozsahu, ako sa tejto možnosti dostalo iným menšinám, je možné povedať, že štát venoval zvýšenú pozornosť vzdelávaniu detí.“ (Tamtiež, s. 18) Na území východného Slovenska a v Podkarpatskej Rusi začali vznikať siete cigánskych škôl a tried. Ich cieľom bolo vy-

tvoriť podmienky na vzdelávanie detí, ktoré by sa neskôr mali zapojiť do verejného života. Ďalším dôvodom bol rozvoj rómskej kultúry a jazyka. Štát venoval pozornosť vzdelávaniu rómskych detí zo znevýhodneného prostredia.

Za najznámejšie miesto podľa histórie slovenských Rómov sa považujú Košice. „Už krátko po vzniku ČSR žilo v Košiciach 771 Cigánov, a to podľa policajného súpisu z roku 1924. 131 ľudí sa hlásilo k povolaniu hudobníka.“ (Tamtiež, s. 19) Neskôr, v tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia sa počet z 771 obyvateľov zvýšil na 2 000. V Košiciach vznikla cigánska škola určená pre komunitu, ktorá žila v tzv. Tábo-re. Pre rómske deti boli vyčlenené osobitné triedy a samostatný dvor v budove štátnej školy. Bola to prvá vzdelávacia inštitúcia podľa užhorodského vzoru v centre mesta str. 8 >>>

že sa identita a rómstvo Rómov mení, ba v niektorých prípadoch až stráca.

Váš scenár pozostáva z výpo-vedí postáv a dialógov s epizód-nymi postavami, v niektorých častiach sú prítomné aj tech-nické poznámky. Prečo ste zvolili túto netradičnú formu pri písaní textu?

Myslím, že to je takto zaujímavejšie, originálnejšie. Text je všeobecný a dá sa upraviť na niekoľko spôsobov. Záleží na fantázii. Hoci je pravda, že to niekomu nebude po chuti, pretože je zvyknutý na tradičné divadelné hry. Mojm cieľom bolo, aby monológy boli čo najkvalitnejšie a najautentickejšie. Snažila som sa priniesť nový pohľad na rómsku drámu, ktorá si vyžadovala razantnú zmenu a posun. Text som nepísala z dôvodu, aby sa niekomu páčil, ale aby som bola spokojná v prvom rade ja. Aktuálne nie je podstatné, či sa text bude niekomu páčiť alebo nie, či bude pochopený, prijatý alebo či ho kritika vyne-sie do nebies alebo zhodí pod čier-nu zem. Cieľom je, aby text zane-

chal stopu a možno až raz príde niekto po mne, tak bude mať z čoho čerpať presne tak, ako som ja čerpala z tvorby Eleny Lackovej. To ma na tom teší najviac.

Akú úlohu zohráva Elena Lacková v týchto príbehoch? V čom vás inšpirovala ona pri kreovaní životných osudov vašich troch hrdinov?

Samotný príbeh a život Eleny Lackovej, ale aj doba, v ktorej žila ma inšpiroval. No neupriamila som sa na priame spojenosti s jej životom a dobou, pretože to by spoločnosti neprinieslo nič nové. Dôležité bolo, aby som našla súvislosti s jej dielami a životom. Postava upratovačky je reprezentantkou toho tradične rómskeho. Sú to segmenty chudoby, ktoré sa napríklad ukazujú v tom, že sa hlavná hrdinka Rosa kúpala vo vaničke spolu so svojimi súrodencami. Rosa bola súčasťou rodiny, kde bola prítomná generačná chudoba. Táto postava tvorí kontrast s ostatnými dvomi postavami.

Postava Olivera je úplne odlišná. Tá predstavuje vstup do éry

poznania transrodových ľudí, otvára sa priestor na poznanie ich života. V príbehu Veroniky zohráva úlohu vysporiadané sa s neakceptovaním jej rómskeho pôvodu rodičmi jej priateľ a zároveň postava zväzda vnútorný boj v rozhodovaní sa medzi láskou k mužovi a láskou k Bohu. V príbehoch dominujú témy identity a neprijatia spoločnosťou. Každá postava svojím príbehom kladie otázky a pýta sa, prečo nie je prijatá.

Mojím cieľom bolo vytvoriť tri kontrastné postavy, ktoré sú zo súčasného sveta a poukázat na zmeny života Rómov v päťdesiatych rokoch (v čase, kedy svoj život žila Elena Lacková v osade) a života Rómov v súčasnom svete. O tom, akú majú konkrétnu spojitost tieto postavy s Elenou Lackovou by som, pravdu povediac, prezrádzať nemala. Mal by ju hľadať dramaturg a po predstavení samotní diváci. No isté aspekty prepojenia tam sú. Je to hľadanie svojej identity a miesta na zemi, presne tak ako ich hľadala Elena Lacková, keď prezentovala svoju identitu a identitu Rómov.

Aké témy sú súčasťou vášho scenára?

Jedna z postáv je človek transrodový. Téma transrodových ľudí je v rómskej komunite vnímaná ako niečo nepoznané, preto som sa rozhodla prostredníctvom tohto projektu poukázat na to, že v rómskej komunite máme aj takýchto ľudí, ktorých hlasy sú často umlčané. Ďalší príbeh je o živote staršej ženy, ktorá prežila generačnú chudobu a svojím životom a spomienkami ju možno označiť za tradičnú Rómku so všetkým, čo tento post obnáša. Posledná postava je mladé dievča, ktoré bojuje so svojou identitou. Všetky tri postavy s niečím bojujú a snažia sa predstaviť svoje životy spoločnosti. No zároveň kladú otázky nielen sebe, ale aj ostatným.

Ako si predstavujete vašu ďalšiu účasť na realizácii tohto scenára?

Každý autor by mal byť pri procese tvorby, pretože je to jeho duša, jeho dielo a mal by spolupracovať s dramaturgom. V súčasnej dobe je to žiaduce, a tak sa to aj v praxi realizuje najmä z dôvodu, aby sa naprí-

klad vysvetlili niektoré obsahové súčasti scenára, aby sa mohol autor vyjadriť k skutočnostiam, ktoré si žiadajú vysvetlenie. Momentálne nás čaká premiéra v Slovenskom rozhlas-e, niekedy v marci tohto roka. Dramatický text upravuje do rozhlasovej podoby František Balog zo Štátneho divadla Košice. Môžem ešte prezradiť, že hru odvysielame v slovenskej verzii. Divadelné spracovanie je plánované na rok 2022.

Aké sú vaše plány do budúcnosti?

Je ťažké hovoriť o budúcnosti, pretože nerada plánujem. Vždy sa riadim podľa intuície, tiež počúvam svoje srdce, ktoré mi hovorí, že mám dokončiť vysokú školu. Štúdium na Vysokej škole múzických umení v Bratislave mi otvorilo obzory, je veľa možností, stačí si len vybrať. Mojm cieľom je venovať svoj čas rómskemu divadlu, chcem o ňom písať články, robiť výskumy, ale zaujíma ma aj praktická stránka. Milujem divadlo, žurnalistiku a deti. Tak niečo z toho.

*Text: Jana Gáborová Kroková,
foto: Roman Hraník*

na dnešnej Žižkovej a Kukučínovej ulici v Košiciach. Škola pracovala na rôznych voľnočasových aktivitách pre deti a jednou z aktivít boli aj divadelné hry.

Úspešná divadelná inscenácia s názvom Cigánska svadba vznikla v roku 1934 spojením členov dramatickej družiny Kultúrneho spolku, Kultúrneho a sociálneho spolku Cigánov pri mestskom osvetovom zbore. Dôležitú úlohu v ňom zohral aj školský orchester. Bola to veselohra so spevmi a tancami a autorom hry bol Gabriel Kríž. V roku 2004 sa v článku Štefana Staviarskeho z Korzára objavuje zmienka o predstavení Cigánska svadba. „V roku 1938 sa 2. marca udiala v Košiciach veľkolepá oslava príchodu Rómov pred 500 rokmi na územie Slovenska. Na čele oslavy stáli také osobnosti ako hlavný tajomník Koloman Župník, predseda spolku Cigánov Jozef Pačay. Jeho pomocníkmi pri organizovaní podujatia boli Gabriel Kríž a Koloman Pačenovský. Podľa plagátu a ostatných propagačných materiálov bol program osláv veľmi pestrý a pozostával z jedenástich bodov. Z toho tri body zaberali obrazy z divadelnej hry od Gabriela Kríža pod názvom Cigánska svadba. Hru s členmi Kultúrneho a sociálneho spolku Cigánov z Košíc našťudoval autor hry. V nej sa veselou formou hovorí o živote kočovných Cigánov.“

KORZÁR.SK, 2004, Ing. Štefan Staviarsky, Článok: Päťstoročnica príchodu Rómov na Slovensko, 19. feb. 2004, dostupné na: <https://korzar.sme.sk/c/4586917/patstorocnica-prichodu-romov-na-slovensko.html>.

Podľa Staviarskeho mala hra veľký úspech. Vystúpilo tam 101 cigánskych hudobníkov, medzi nimi kapela, ktorú viedli známi košickí primáši Štefan Bundzik, Vojtech Illeš a Aladár Danyi. Predstavenia sa opakovali v rôznych mestách a pre celú spoločnosť. Dôležité však boli aj kontakty medzi školami v Užhorode a v Košiciach.

Situácia rómskeho divadelníctva v Česku je spojená s juhovýchodnou Moravou, najmä oblasťou Strážnic. V medzivojnovom období nachádzame bohaté zmienky o divadelnej činnosti Rómov. Významnou osobnosťou bol Jozef Kýr, ktorý spolu s Janom Danielom napísal divadelnú hru Cigánkina veštb. „Inscenáciu doplnenú tancami, hudbou a spevom našťudoval spolu s priateľmi a v rokoch 1931 - 1937 ju hrávali okolo Hodonína, Břeclavi, Senice a Uherského Hradišťa.“ (Tamtiež, s. 20) Hrávali väčšinou v hostincoch alebo v okolí, kde sa vedeli dopraviť pešo alebo na bicykli. Hra mala tri dejstvá, odohrávala sa v lese a vystupovalo v nej trinásť hercov. Mnohí z nich

neskôr zahynuli v Osvienčime, prežil len jeden z hercov, Ján Daniel.

Divadelný spolok s názvom Cigánska omladina založil Jozef Kýr spolu s bratrancom Františkom Kýrom v štyridsiatych rokoch. Bratrance uvádzali autorské hry s desiatimi až pätnástimi členmi spolku. Témy sa väčšinou viazali na kočovný život Rómov. Pôsobili do konca roka 1942 v okolí Strážnic, neskôr bola ich činnosť prerušená násilnými nacistickými perzekúciami. V roku 1942 prináša protektorátna tlač informáciu o divadelnej činnosti: „sú cigánskou pýchou a kde hrajú, stávajú sa senzáciou, ale pred koncentračným táborom sa neuchránili.“ (Tamtiež, s. 21). Všetci zahynuli v Osvienčime. Texty ich hier sa nezachovali.

Po druhej svetovej vojne prišlo do histórie rómskeho divadelníctva nepriaznivé obdobie, pretože rómska inteligencia potrebovala riešiť otázku integrácie Rómov do spoločnosti. Napriek tomu už v povojnovom období Rómovia rozmyšľali o vlastnom etnickom divadle. Známe je prvé kočovné rómske divadlo a jeho zakladateľkou bola Elena Lacková. Lacková bola najvýznamnejšou rómskou spisovateľkou na Slovensku, zakladateľkou rómskej drámy i rómskej literatúry. Bola jednou z prvých Rómkov zo Slovenska a Čiech, ktorá ukončila vysokoškolské štúdium a obhájila magisterský titul a pravdepodobne jedinou rómskou spisovateľkou, ktorá sa stala členkou Spolku slovenských spisovateľov.

Lacková sa venovala tvorbe divadelných hier po druhej svetovej vojne. Jej prvé divadelné dielo s názvom Cigánsky horiaci tábor malo premiéru 16. apríla 1948 v kultúrnom dome vo Veľkom Šariši. V inscenácii vystupovalo štrnásť postáv a mala veľký úspech. Dielo na jednej strane zachytáva ponížovanie Rómov v období druhej svetovej vojny a na druhej strane v hre nachádzame vzburu Rómov v pracovnom tábore. Divadelnú hru Cigánsky horiaci tábor v roku 1956 vydala Dilia. Lacková ju neskôr inscenovala s Rómami z Prešova a podarilo sa jej ju uviesť v Divadle J. Záborského v Prešove. V roku 1972 ju naskúšala na základnej škole v Drienove. V roku 1975 škola dostala čestné uznanie na okresnej súťaži v Revúcej. Lacková chcela, aby hru Cigánsky horiaci tábor uviedlo aj vtedy novovzniknuté profesionálne rómske divadlo – divadlo Romathan. „Stalo sa tak 52 rokov po jej napísaní. Pod názvom Cigánsky tábor/Romano lagros (v úprave Štefana Kasandru) Romathan uviedol hru 19. mája 2000. Dielo režíroval umelecký šéf divadla Romathan Ján Šilan.“ (Tamtiež, s. 26) Majoritná spoločnosť mala

o hru záujem najmä z ideologického hľadiska než z hľadiska umeleckého. Túto skutočnosť dokladá aj Lacková v dobovej tlači: „V hre Cigánsky horiaci tábor som chcela zvýrazniť, že aj Rómovia bojovali proti fašizmu a za svoju slobodu po boku slovenských partizánov v Slovenskom národnom povstaní.“

Romano nevo lil, 2005, Roman Čonka, Článok č. 716-720, dostupné: v archíve o. z. Jekhetane-Spolu, Romano nevo lil, 4. 10. 2005, č. 716-720.

Lacková sa okrem písania divadelných hier zaoberala aj písaním prozaických textov. Najznámejšie sú Veľký primáš Baro či Hrbatý Baren, ktoré neskôr sama pre divadlo Romathan zdramatizovala.

Divadlo Romathan vzniklo odsúhlasením návrhu Anny Koptovej, ktorá bola v rokoch 1990 - 1992 poslankyňou Národnej rady Slovenskej republiky za Verejnosť proti násiliu. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky rozhodnutím č. 1140/1992-1 z 24. 4. 1992 s účinnosťou od 1. 5. 1992 vtedy vyčlenilo desať miliónov korún na zriadenie rómskeho profesionálneho divadla. Pozíciu riaditeľky zastávala päť rokov Anna Koptová. Počas tohto obdobia Romathan oslovil širokú verejnosť. Divadlo vošlo do povedomia nielen minoritnej, ale aj majoritnej spoločnosti. V tom čase v ňom pracovalo vyše sto pracovníkov. Patrilo pod ministerstvo kultúry a pôsobilo ako samostatný právny subjekt. Koptová v článku pre Rómsku tlačovú agentúru z dňa 17. 11. 2009 spomína: „...boli sme na mnohých zahraničných zájazdoch, všade sme mali neskutočný ohlas.“ (Tamtiež, s. 38) V roku 1996 v rámci celoslovenských organizačno-štrukturálnych zmien divadelnej siete v zmysle zákona 222/1996 o organizácii miestnej správy muselo divadlo Romathan prejsť pod riadenie krajských úradov. 28. 6. 1996 boli prostredníctvom nového rozhodnutia MK SR č. MK – 1255/1996 – 1 zrušené právne akty divadla Romathan. Toto rozhodnutie bolo divadlu doručené 22. 8. 1996. Bolo zriadené Abovské kultúrne centrum so začiatkom od 1. 7. 1996. Týmto rozhodnutím divadlo Romathan stratilo svoju právnu subjektivitu a v Abovskom kultúrnom centre malo pôsobiť len ako špecializovaný odborný útvar. Od tohto momentu divadlo pôsobí len na regionálnej úrovni, čím sa mu minimalizovala možnosť prezentovať divadelnú a hudobnú tvorbu verejnosti.

Vedenie divadla podalo v septembri 1996 sťažnosť na Ústavnom súde SR proti rozhodnutiu Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a vtedajšieho ministra Ivana

Hudeca. Divadlu Romathan sa nepodarilo získať späť jeho právnu subjektivitu. V októbri 1996 prevzal jeho riadenie Krajský úrad v Košiciach, týmto krokom dotácie divadla boli znížené a Anna Koptová následne dáva 2. 7. 1997 výpoveď. Na jej miesto prichádza Karel Adam starší. Divadlo Romathan sídli doteraz na Štefánikovej ulici v Košiciach. Od novembra 2017 mu šéfuje syn Karla Adama, Karol Adam mladší. Absolvoval vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa v odbore hudobné umenie - strunové nástroje - husle - v roku 2002 na Vysokej škole múzických umení v Bratislave. V rámci profesijnej kariéry pôsobil v Divadle Romathan, v Slovenskom národnom divadle v Bratislave a v Štátnom divadle v Košiciach ako hudobník orchestra. Karol Adam mladší prišiel s novou stratégiou ako zlepšiť dramaturgický plán divadla. „Adam deklaruje záujem o naštartovanie spolupráce s renomovanými rómskymi umeleckými súbormi doma i v zahraničí. Ako nevyhnutná sa ukazuje reštrukturalizácia súboru v kontexte plánovaného novonaštudovaného repertoáru. Výrazne je potrebné posilniť marketing a propagáciu divadla.“

KORZÁR.SK, 2017, TASR, Článok Za riaditeľa divadla Romathan potvrdili Karola Adama, 23. okt. 2017 dostupné na: <https://kosice.korzar.sme.sk/c/20678641/za-riaditeľa-divadla-romathan-potvrdili-karol-a-adam.html>.

Bola to pomerne dlhá cesta z pouličného umenia k profesionálnym doskám divadla Romathan. Napriek všetkým zmenám, politickým tlakom a rôznym úskaliam je rómske divadlo stále tu s nami.

Text: Dominika Badžová

Zdroje:

Magdolenová, Kristína: Poznámky k dejinám rómskej kultúry na Slovensku, vydavateľ Rómske mediálne centrum MECM, 2014, 117 strán, ISBN 978- 80-971713- 4- 6.

Lacková, Elena: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, tretie vydanie, nakladateľstvo Triáda Praha, 2010, 276 strán, ISBN 978- 80- 87256- 20-6.

Romano nevo lil, 4. 10. 2005, č. 716-720.

<https://korzar.sme.sk/c/4586917/patstorocnica-prichodu-romov-na-slovensko.html>.

<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=EY45KFXQ3B4KGM8FVD88MVHXH>.

<https://kosice.korzar.sme.sk/c/20678641/za-riaditeľa-divadla-romathan-potvrdili-karola-adam.html>.

Dobrá rómska víla Kesaj vydala slovník aj román

Nadácia Dobrá rómska víla Kesaj predstavila pri príležitosti Medzinárodného dňa rómskeho jazyka 5. novembra 2020 dve nové publikácie. Rómsko-slovenský frazeologický slovník a román O ursitora / Sudičky. Nadácia ich vydala s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín Slovenskej republiky.

Autorkou slovníka je Martina Horňáková, ktorá vyštudovala na Univerzite Karlovej v Prahe odbory romistika a indológia so špecializáciou hindčina. „Potreba existencie takéhoto slovníka a ďalších jazykovedných príručiek, ktoré by sa zaoberali rómskym jazykom sa na Slovensku pociťuje už dlho. Slovník je určený širokej verejnosti. Publikácia bude užitočnou pre každého, kto sa chce rómčinu učiť, kultivovať ju a používať. Významnou a nezastupiteľnou úlohou takéhoto slovníka je zachovanie bohatstva slovnej zásoby rómskeho jazyka. Verejnosť často pochybuje plnohodnotnosť rómskeho jazyka práve preto, že existuje len veľmi málo spoľahlivých zdrojov informácií o tomto jazyku. Publikovanie slovníka prispeje k pozdvihnutiu statusu rómčiny a v neposlednom rade môže aj pozitívne ovplyvniť vzťah samotných Rómov k vlastnému jazyku a identite,“ uvádza nadácia v žiadosti projektu.

Slovník obsahuje viac ako päťtisíc hesiel – takmer tisícdeväťsto hesiel plných a vyše tritisíc odkazových. Ťažiskom slovníka sú autentické príklady použitia jednotlivých frazeologizmov v reči, ktoré autorka získala počas terénneho výskumu rómčiny na východnom Slovensku. Slovník

obsahuje taktiež početné exemplifikácie vychádzajúce z excerpce textov publikovaných v rómskom jazyku.

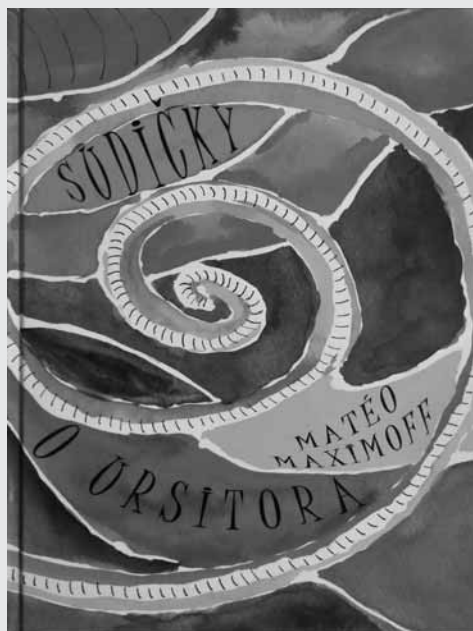
Druhou publikáciou je román O ursitora / Sudičky v slovenskom a rómskom jazyku. Ide o preklad románu Les Ursitory rómskeho spisovateľa Matéa Maximoffa, ktorý bol doteraz preložený do štrnástich jazykov. Príprava začala ešte v roku 2018, kedy štatutárna zástupkyňa nadácie Kesaj Anna Koptová aj v rámci štipendia Fondu na podporu kultúry národnostných menšín na Slovensku preložila román Les Ursitory Matéa Maximoffa do štandardizovaného severocentrálneho dialektu rómskeho jazyka, ktorým na Slovensku a v Čechách hovorí najmenej 80 percent rómskej populácie.

„Preklad tohto jedinečného diela je pre rómsky jazyk významným krokom k posilneniu pozícií rómskeho jazyka v systéme vzdelávania príslušníkov rómskej menšiny na Slovensku a otvára dvere k ďalším pokusom o preklady svetovej a domácej slovenskej literárnej tvorby do rómskeho jazyka,“ uvádza nadácia v projekte.

Kniha obsahuje ilustrácie a fotografie Matéa Maximoffa. Predhovor napísala autorova dcéra Nouka Maximoff.

Matéo Maximoff (1917 – 1999) bol významný spisovateľ z rodu Kalderašov žijúci vo Francúzsku. Aj keď sa narodil v Barcelone, život prežil vo Francúzsku, kam prišli jeho predkovia ako kotlári z Ruska. Patril k prvým významným rómskym autorom vo svete.

(red)

Andrej Belák: V osadách sa dostávajú do zdravotných problémov omnoho mladší ľudia

Za prácu v rómskych osadách počas pandémie získal Andrej Belák koncom januára 2021 ocenenie Biela vrana. Venuje sa medicínskej antropológii v Ústave etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied, pôsobí v organizácii Zdravé regióny.

Máme za sebou rok pandémie koronavírusu. Ako zasiahol covid Rómov?

Akákolvek infekcia je problém pre ľudí, ktorí sú pod hranicou chudoby a žijú v podštandardných podmienkach bez infraštruktúry. Chápali sme, že epidémia alebo dokonca pandémia môže byť dramatický problém. Pre tých ľudí je ťažké dostať sa k liečbe či dodržiavať karantény. Čokoľvek, čo je spojené s ochoreniami, je ťažšie pre ľudí, ktorí sú v marginalizovaných rómskych osídleniach. A vlastne čokoľvek robíť bežným spôsobom je ťažké v takom prostredí.

Jedným z hlavných opatrení je dodržiavať pravidlo ruky – rúška – odstup. Ako to vyzerá v teréne?

Lahko sa povie, že to treba robiť, ale keď človek nemá dostupné úplne najbežnejšie veci, nemusí to byť jednoduché. Títo ľudia sú úplne na okraji spoločnosti. Majú aj iné sociálne normy, očakávania, zdravotnú gramotnosť, vnímanie zdravotného rizika.

Bolo možné zvládať v lokalitách karantény a samotné hygienické opatrenia?

V lokalitách, ktoré sú označené ako marginalizované rómske komunity nie sú všetci na tom rovnako. Vieme, že sú veľmi pestré z hľadiska socioekonomickej úrovne. Tam sú aj ľudia, ktorí dodržiavajú opatrenia úplne štandardne, aj nadštandardne. Sú miesta, kde po objavení sa prvých infekcií vyslovene všetci dávali pozor na to, aby sa dodržiavali karantény v tých domácnostiach, kde je problém. Na druhej strane treba povedať, keďže sú tie miesta marginalizované, že vysoké podiely populácie tu nemajú základné veci na dodržiavanie karantén. Žijú v prehustených domácnostiach, potrebujú na kúrenie drevo, po ktoré si musia chodiť, potrebujú si chodiť po vodu. Vodu nemá osemdesiat percent domácností.

Pandémia nám ukázala katastrofálne podmienky v rómskych osadách.

Určite. Povedal by som, že vo väčšine marginalizovaných rómskych komunitách. V lokalitách, kde pôsobia Zdravé regióny, sú to zhruba tri štvrtiny vylúčených osídlení, kde naozaj sú tie podmienky zo zdravotného hľadiska podštandardné. Či si zoberieme príjem, zamestnanosť, vzdelanie, infraštruktúru, zdravotnú gramotnosť. Je toho strašne veľa. Psychosociálna záťaž, materiálne podmienky, dostupnosť zdravotnej starostlivosti. Voláme to sociálne determinanty zdravia. Robili sme k tomu minulý rok veľký výskum s Lekárskou fakultou Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. A jednoznačne sa podarilo ukázať, že drvivá väčšina týchto osídlení a domácností v nich je vo všetkých oblastiach života dramaticky znevýhodnená.

Sú Rómovia ohrozenou alebo ohrozujúcou skupinou v tejto pandémie?

Samozrejme, že sú predovšetkým ohrozenou skupinou. Je menej bariér, ktoré bránia tomu, aby sa vírus dostal do takéhoto prostredia. Keď už sa tam dostane, je omnoho ťažšie zabrániť jeho šíreniu v tomto prostredí. Z dát, ktoré sme poctivo zbierali celý čas vidíme aj zdravotné dopady. Na prvý pohľad to môže pôsobiť tak, že pri prepočítaní čisto na počet ľudí sú tie dopady menšie. Na rovnaký počet ľudí je menej úmrtí, alebo menej hospitalizácií. Len dve percentá populácie v rómskych osadách sú ľudia nad šesťdesiat rokov. Takže by tam teoreticky nemali byť žiadne hospitalizácie a úmrtia. Keď sa dívame do dát dnes, vidíme, že máme cez štyridsať percent hospitalizácií u ľudí do päťdesiat rokov a cez desať percent úmrtí do päťdesiat rokov. Toto sú veci, ktoré sa prakticky mimo osady nedejú, alebo sú omnoho menej bežné.

Rómovia častokrát tvrdili, že majú imunitu voči koronavírusu. Ako to je?

To je veľký mýtus. Neexistuje systém monitorovania zdravia, ktorý by porovnával znevýhodnené skupiny s ostatnou populáciou. Ale tie indície, ktoré máme, sú potvrdené dáta. Jednoznačne vidíme, že častejšie sa omnoho mladší ľudia dostávajú do zdravotných problémov. Musí to byť niečím spôsobené. Keď sa na to človek pozrie podrobnejšie, tak vidí, že to je spôsobené samozrejme tým, že obyvatelia osád majú omnoho častejšie všetky druhy ochorení v priebe-

hu celého života. Aj skorší nástup civilizačných ochorení. Preto zomierajú skôr.

Dá sa porovnať prvá a druhá vlna pandémie?

Jar (rok 2020, pozn. red.) sme zvládli aj v osadách všetci spoločnými silami. Aj keď za cenu veľmi škaredých karantén na Spiši, ktoré si myslím, vôbec neboli nevyhnutné. Mohlo tam byť ešte menej prípadov ochorení, keby sme postupovali citlivejšie. Na druhej strane treba povedať, že to nebol len výsledok aktivity vo vzťahu k osadám, ale boli tam veľmi dôležité faktory. Napríklad to, že boli zatvorené hranice, nebola v podstate mobilita zo zahraničia. Nemali sme žiadne komunitné šírenie na Slovensku mimo osád. Takže takéto dva dôležité zdroje nákazy pre osady potenciálne neexistovali počas prvej vlny.

No druhá vlna už je o niečom úplne inom, pretože zostali otvorené hranice, aj migrácia pokračovala. V októbri už bolo potvrdené komunitné šírenie všade na Slovensku, potom sa covid samozrejme dostal aj do osád. Doteraz sa v tomto topíme s oveľa dramatickejšou situáciou.

Situáciu by malo zlepšiť očkovanie. Je bezpečné?

Už boli preočkované milióny ľudí a vieme, že dochádzalo k ojedinelým prípadom s anafylaktickým šokom. Zdravotníci ho vedia priamo riešiť na mieste. Potom sú to naozaj len veľmi dočasné a zvládnuteľné vedľajšie príznaky na spôsob zvýšenej teploty po dobu pár dní, alebo nejaké bolesti v mieste vpichu, opuchy, prípadne zimnica.

Dá sa predpokladať, kedy bude prebiehať očkovanie Rómov z osád?

Predpovedať logistiku, ako sa presne bude očkovať je veľmi ťažké, pretože nevieme, koľko a akých vakcín bude dostupných. V Národnej vakcinačnej stratégii je to formulované tak, že rizikové alebo ohrozené skupiny, kam patria domovy sociálnych

◆ Andrej Belák

služieb, ale aj učiteľia a kam spadajú aj marginalizované rómske komunity, by mali prísť na rad v tretej vlne očkovania, ale môže sa stať čokoľvek. Ja osobne, aj viacerí ľudia, ktorí sme boli zainteresovaní sa domnievame, že by bolo rozumné tú stratégiu otvoriť a prioritizovať aspoň väčšie lokality, kde je potvrdený britský variant vírusu.

Očkovanie Rómov má prebehnúť v rómskej komunite alebo mimo nej?

Nedá sa paušálne odpovedať už aj preto, že rómske komunity sú naozaj veľmi pestré. Ak sa bavíme vyslovene o marginalizovaných komunitách, tak sú určite aj nejaké väčšie komunity, kde by bolo pre všetkých logisticky jednoduchšie pokúsiť sa očkovať mobilným spôsobom. Existuje veľké množstvo praktických bariér pre tých ľudí, ako sa dostať do očkovacích centier. Veľmi záleží aj od toho, aké typy vakcín budú k dispozícii. Dúfam, že práve v Zdravých regiónoch sa nám podarí toto nejakým dobre upratať.

Prečo by sa mali Rómovia dať očkovať?

Úplne z toho istého dôvodu ako ktokoľvek iný. Je to cesta k bežnému životu. Človek sa môže konečne zbaviť strachu o blízky. Bohužiaľ, tieto otázky prestanú byť relevantné, pretože vo väčšine komunít sa ľudia stretnú so zdravotnými dopadmi tohto ochorenia, hospitalizáciami a niekde aj úmrtiami. Odpoveď je jednoducho taká, že potrebujeme ochrániť vlastné zdravie, zdravie najbližších, pomôcť zastaviť to šírenie a vlastne pomôcť svojej krajine, aby sa vrátila k nejakému štandardnejšiemu režimu.

Text a foto: Tomáš Sivák

<<< str. 3 v niektorých komunitách znamenať niekoľko hospitalizácií či úmrtí v pomerne krátkom čase. Navyše, takáto forma imunity sa udrží len niekoľko mesiacov. V dvoch z komunít, v ktorých sme zachytili v novembri veľmi vysoké premorenie, dnes vidíme opäť antigénovú pozitivitu nad 3%.

Kolko obetí si covid doteraz vyžiadal v rómskych osadách?

Pokiaľ ide o úmrtia vyslovene na covid, len v našich lokalitách evidujeme ku dnešnému dňu bezmála 80 úmrtí. Takže slovenské marginalizované rómske komunity, teda aj tie, kde nepôsobíme, už zrejme majú za sebou prvú stovku. K tomu by bolo ďalej možné prirátat úmrtia v dôsledku komplikácií iných závažných ochorení. Takéto dáta však zbierať nedokážeme a nikto iný ich neviduje. Osemdesiat úmrtí sa v porovnaní so šiestimi tisíckami úmrtí za Slovenskú republiku môže javiť ako malé číslo. Treba však zdôrazniť, že ide o výrazne viac úmrtí, než by v týchto komunitách malo nastať vzhľadom na to, aká je tam mladá populácia. V marginalizovaných rómskych ko-

munitách žije približne štyrikrát menej ľudí nad šesťdesiat rokov, takže pri prepočte na jedného obyvateľa by tu malo byť štyrikrát menej úmrtí. No nie je to tak. Namiesto očakávaných dvadsiatich siedmich úmrtí na 100 000 ľudí tu zomrie štyridsať obyvateľov. Je to tým, že ľudia tu zomierajú na covid v nižšom veku.

Boli to len starší ľudia s pridruženými ochoreniami?

Vo väčšine išlo samozrejme o ľudí z rizikových skupín. No v porovnaní s celoslovenskými priemerami tu zomiera výrazne viac ľudí do 50. roku života. V nižšom veku sa zdá byť najväčším rizikovým faktorom obezita.

Asistenti osvetly zdravia sú v prvej línii. Viem o tom, že aj medzi nimi si covid vyžiadal obeť.

Žiaľ, je to tak. V polovici januára sme prišli o kolegyňu. Je nám to nesmierne ľúto a všetkých sa nás to veľmi dotklo. Kolegyňa bola vždy veselo naladená, rozdávala dobrú energiu a iniciatívne hľadala možnosti, ako ľuďom pomôcť. Bude nám chýbať. Tento prípad z našich vlastných radov je zároveň mementom pre

všetkých spochybňovačov vírusu. Je veľmi zákerný a rýchly.

Prioritou v boji je očkovanie. Marginalizované rómske komunity sú v očkovacej stratégii jednou z priorit. Ako vnímajú očkovanie v lokalitách?

Môžeme povedať, že to záleží od konkrétnych ľudí a lokalít. Je to veľmi rôznorodé a veľký vplyv majú aj hoaxy na internete. Zatiaľ sa zdá, že približne polovica ľudí je ochotná sa zaočkovať a polovica váha, nevie alebo tvrdí, že nepôjde. Toto je však hrubý odhad a myslíme si, že pozitívnym príkladom, poctivou komunikáciou, vysvetľovaním a osvetou sa tieto čísla výrazne navýšia.

Situácia sa však rýchlo mení. Jednak pribúda komunít, kde ľudia majú priamu skúsenosť s vážnejšími priebehmi ochorenia a jednak pribúda ľudí, ktorí očkovanie absolvovali a nič zlé sa im nestalo. Aj preto vnímame vhodnú komunikáciu a poctivú osvetu spolu s celoslovenskou kampaniou za dôležitú a v súčasnosti pripravujeme niekoľko krokov, ako tieto počty podporiť.

Očkovanie majú za sebou už niektorí asistenti. Aké sú ich reakcie?

Kladné. Isté obavy sú prirodzené, ale až na prirodzenú bolesť v oblasti ramena a v niektorých prípadoch krátkodobú únavu sme nič negatívne nezaznamenali.

Ak sa hovorí o covide v osadách, prevláda skôr to, že je to ohrozujúca skupina, nie ohrozená. Prečo je to tak?

Pretože ľuďom v osadách málokto zvonku v čomkoľvek dôveruje, skôr sú podceňovaní a podozrievaní. Takéto protirómske nastavenie bohužiaľ na Slovensku na mnohých miestach stále patrí k dobrému tónu. Toto sú veci, s ktorými by bolo potrebné bojovať už v školstve – málokto ktorý školač sa dnes dozvie pravdu o tom, ako osady vznikali a kto a čo všetko ich „pomáha“ udržiavať.

Aký vývoj v osadách predpokladáte?

Situácia bude premenlivá. Niekde bude pokoj a zľahčovanie, niekde už hlavné fázy ochorenia

prebehli, niekde budú ľudia ešte pomerne dlho vystrašení. Nadalej budú pribúdať hospitalizácie a žiaľ, aj úmrtia.

Dôležitá je intenzívna mravčia práca v komunitách, spolupráca a najmä dobrá koordinácia a odborné vedenie pomáhajúcich profesií, samospráv a regionálnych úradov verejného zdravotníctva. Trpezlivé vysvetľovanie klientom o prevencii, až kým sa situáciu nepodarí stabilizovať.

Jediné, čo môže covid celkom odstaviť je vakcinácia. Takže veľmi dôležité bude aj to, ako sa zvládne očkovacia kampaň a logistika. V tomto sa tiež snažíme byť aktívni. Myslíme si, že sa priam pýta zahrnúť do kampane aj známe rómske a rešpektované osobnosti. S podobnou kampaniou máme veľmi dobré skúsenosti už zjari. Kampaň „Správajme sa zodpovedne“ či „Korona te merel“ sa zameriavala na dodržiavanie preventívnych opatrení a mnohé z videí sa stali na sociálnych sieťach priam virálnymi. Mali sme spolu viac ako 200 000 interakcií.

Text: Roman Čonka

Janči a Devla / O Jančis the o Del

Janči celé dni nič nerobil, iba vylihoval na polorozpadnutej posteli pri peci. Všetko okolo domu robila jeho žena Jančaňa. Narúbala drevo, nanosila vodu, popratala, navarila a utekala k pánom do roboty. Tí jej dali za prácu jedlo pre deti a nejaké drobné. Janči nerobil nič nie preto, že by sa mu nechcelo ale preto, že už mal všetkej krivdy a nespravodlivosti dosť. Iba ležal, rozmyšľal, nadával a sníval. Nie o vreckách plných peňazí, záhaľčivom živote, o pečených holuboch, ktoré padajú rovno do úst, ale sníval o lepšom a spravodlivejšom svete aj pre Rómov. „Či azda snívať o lepšom svete je hriech?“ pýtal sa v duchu sám seba a hneď si aj odpovedal, „nie, nie je“.

Janči sníval, lebo veril, že sny majú veľkú moc meniť svet. „Toto že je spravodlivý svet, ak jedni majú všetko a druhí nič?“ nadával Janči ležiac na posteli pri peci. Otočil sa na druhý bok smerom k svojej žene. Vtom sa posteľ rozpadla a Janči už ležal na zemi. Postavil sa, vložil ruku do vrecka nohavíc, že vytiahne z neho tabak a ušúla si cigaretu, ale vo vrecku nemal ani štipku tabaku. Odkryje pokrievku na hrnci na peci, aby zistil či žena niečo varí, ale hrniec je prázdny. „No vidíš tú spravodlivosť, žena moja? Ešte aj tá posteľ sa rozpadla, ja si nemám z čoho ušúľať cigaretu a ty nemáš čo deťom navariť! No nemám pravdu, že svet je nespravodlivý?“ spýtal sa Janči svojej ženy. „Veru, že nemáš! Posteľ si mohol dávno opraviť, na tabak a jedlo si mohol zarobiť. Nehanbiš sa?! O deti sa nestaráš, iba tu vylihuješ ako to prasa a celé dni nič nerobíš! Choď do práce, veď si zručný remeselník!“ vyčíta mu žena. „Do práce? A nepovieš mi kam? To sa mám celý deň od vidím do nevidím trápiť na pánov za trochu jedla a nejaké drobné, ako to robíš ty? Oni si napchávajú vrecká, rastú im bruchá a my živoríme. Tak to teda nie!“ rázne povedal Janči.

„Devla sa o nás nestará, ako keby sme neboli jeho deťmi. Ten iba o bohatých dbá a dovoľí, aby sme my Rómovia trpeli biedu,“ nadáva Janči na Devlu a hovorí svojej žene, „pôjdem ja za Luciferom. Ak nám nepomáha Devla, možno nám on pomôže“. Tá začala muža preklínať. „Ty si sa zbláznil! Bodaj by ťa parom vzal! Devlovi sa rúhaš a od diabla chceš žiadať pomoc, čo nás chceš dostať ešte do väčšej biedy? Či nevieš, že čerti nikomu len tak pre nič za nič ešte nepomohli?!“ nechápavo krútila hlavou Jančaňa. „A veru, že pôjdem!“ pritvrdil Janči.

Ako povedal, tak aj urobil. Vybral sa hľadať peklo. Išiel horami, dolami, prechádzal lesmi, ale peklo nevedel nájsť. Pýtal sa aj ľudí, ktorých stretol. Jedni ho vysmiali, iní sa ho zľakli, no poradit mu nevedeli. Po dlhej a únavnej ceste si ľahol na čistinke pod lešom a zaspal. Prisnil sa mu sám Lucifer. „Vraj hľadáš peklo a Lucifera?“ prihovril sa mu. „Hej, hľadám, a chcem samotného Lucifera požiadať o pomoc,“ Janči odvetil. „Dobre teda, príď zajtra na obed k tomu vysokému bralu na konci lesa a čakaj ma tam,“ povedal Lucifer a zmizol z Jančiho sna. Ten sa zobudil a nevedel, či to bol sen alebo

skutočnosť. Napriek tomu sa rozhodol, že k tomu bralu pôjde. Tam už ho čakal malý čierny a rohatý čert Nimoš. „Chyt sa ma!“ povedal čert Jančimu. Ten sa ho chytil a už boli v pekle. „No, akú pomoc odo mňa potrebuješ?“ spýtal sa Lucifer Jančiho. „Už mám po krk tej biedy a tej nespravodlivosti, že bohatí majú všetko a my chudobní Rómovia nemáme nič. Devla sa o nás nestará, tak som prišiel za tebou. Chcem byť aj ja bohatý,“ povedal Janči. „Váš Boh sa ani o vás nepostará. Či ty nevieš, že na svete vládne ja a kto sa mi upíše, ten bude mocný a aj bohatý?“ vysvetľuje Lucifer Jančimu. „To mi

chcete povedať, že každý, kto je bohatý, sa ti upísal?“ pýta sa Janči. „Väčšina áno,“ odpovie Lucifer. „Aj náš richtár sa vám upísal?“ pýta sa zase Janči. „Áno, aj váš richtár a celá obecná rada,“ povedal Lucifer a ukázal Jančimu úpisy, ktoré podpísali richtár a členovia obecnej rady. „Tak je to teda!“ pokrútil Janči hlavou. „To znamená, že každý, kto sa vám upíše, musí robiť to, čo mu povieť?“ „Nóóó, tak nejako. Bohatí vám vládnu, podmaňujú si vás a zastrašujú na môj príkaz. Čím viac úpisov, tým väčšia moc. Moja moc rastie a Boh ju stráca, až kým ju nestratí celkom a ja ovládnem svet aj s tými, čo sa mi upísali – a ty môžeš byť medzi nimi. Nebolo by zle, keby sme mali medzi nami aj múdreho Róma, ako si ty,“ hovorí Lucifer Jančimu.

V tom momente ako keby sa všetky Jančiho sny o lepšom a spravodlivejšom svete aj pre Rómov rozplynuli. „No čo, podpíšeš ten úpis a budeš mocný a bohatý, žiť v blahobyte a slobode alebo budeš celý život trpieť biedu a nadávať na nespravodlivý svet?“ spýtal sa Jančiho Lucifer a strčil mu pod nos úpis, aby ho podpísal. Janči rozmyšľala a v duchu si hovorí: „Aj keď nadávam na nášho Devlu, že nám nepomáha, vždy bude naším Bohom a je lepšie milovať jeho, ako sa upísať diablovi. Devla by nám aj pomohol, keby nebolo Lucifera, a toho môžeme poraziť len tak, že budeme milovať svojho Devlu,“ uvažuje Janči. Pozrie sa na Lucifera a hovorí mu: „Ja sa ti neupíšem! Nezradím svojho Devlu!“ Lucifera išlo od zlosti poraziť. „Nie! Ak nepodpíšeš úpis, zostaneš tu v pekle navždy a budeš mi slúžiť!“ nazlostene povedal Lucifer. Devla to všetko videl a počul. Rozhodol sa, že Jančimu pomôže. Otvorila sa zem a Devla prikázal Luciferovi: „Ešte stále som mocnejší ako ty, a preto ti prikazujem, aby si pustil Jančiho na svet!“ Lucifer sa od zlosti vytratil. Ostal po ňom iba čierny dym.

Janči utekal domov k svojej žene a deťom s hrdosťou, že svoju vieru k Devlovi nestratil. Devla mu potom pomohol nájsť si prácu u miestneho gazdu. Janči bol šikovný remeselník a gazda ho za jeho prácu a služby aj dobre platil. Janči pochopil, že nie svet je zlý a nespravodlivý, ale ľudia, ktorí sú schopní upísať sa aj diablovi, len aby mali moc a boli bohatí. Janči žil skromne so svojou ženou a deťmi a bol šťastný. Kúpil si novú posteľ, vo vrecku mal vždy tabak a mohol si kedykoľvek ušúľať cigaretu. Aj hrniec na peci bol vždy plný. Ako veriaci človek sa Janči nedal upísať diablovi a nezradil svojho Devlu. Ale čo iní Rómovia?

Zea vydala svoj debutový album

Talentovaná speváčka rómskeho pôvodu Alžbeta Ferencová – Zea vydala spevácky debutový album s názvom Burning Light. Zea v ňom predstavila osem skladieb, ktoré patria k takzvanému alternatívneému popu. Hudbu produkovala s pomocou Milana Andrého. S jej vychádzajúcim albumom uzrel svetlo sveta aj nový videoklip s názvom Hold me.

„Cesta za dosiahnutím mojich snov určite nebola ľahká, trvalo to dlhšie ako som čakala, ale stálo to za to,“ hovorí Zea. Aby mohla pokryť náklady na vydanie albumu, musela mať tri práce. „Ale našla som správnych ľudí a šlo to veľmi krásne.“

Album pripravovala skoro rok a pol, ale kvôli súčasnej pandemickej situácii sa termín posunul o ďalších šesť mesiacov. „Všetko zlé je na niečo dobré. Som veľmi šťastná, aj keď najprv to bolo skôr odľahnutie, že to už mám za sebou. Nebola to jednoduchá cesta. Ale koniec koncov, každý pozitívny koment či človek, ktorému tá hudba urobí radosť ma ohromne vnútorne naplňa. Venujem sa tancu viac ako kedykoľvek predtým a chcela by som tieto dva svety prepojiť. Takže si myslím, že tanec bude stále moja profesia number one,“ dodáva.

Netreba zabúdať, že Zea mala ešte pred vydaním albumu pár vlastných piesní a videoklipov: Is this love?, Out of reach, No other way. Počas minulých mesiacov sa viackrát objavila vo videoklipech známeho českého speváka Paulieho Garanda, kde si s ním aj zaspievala.

Alžbeta Ferencová alias Zea sa narodila v Prešove, vyrastala tu do svojich osemnástich rokov. Počas detských

čias bola súčasťou mažoretkového klubu s názvom Happy Girl, v čase dospievania tancovala v Top-Team prešovskej tanečnej školy GRIMMY, taktiež chodievala na kurzy klavíra a veľmi rada spievala. Už od malička túžila pracovať vo svete soubiznisu, chcela sa venovať hudbe, tancu a spevu. Jej snom bolo učiť tancovať malé deti, a práve kvôli tomu sa rozhodla v minulosti študovať na Pedagogickej a sociálnej akadémii v Prešove, kde úspešne zmaturovala. Je právnickou známej spisovateľky Eleny Lackovej.

Svoju kariéru naštartovala vo veku šestnásť rokov, keď sa zúčastnila talentovej súťaže Česko Slovensko má talent, kde predviedla svoje tanečné skúsenosti a výnimočný talent. V tom istom roku sa jej naskytla možnosť fotomodelingového pózovania pre jednu automobilovú značku, kde sa stala tvárou ich značky. Tu sa nepriamo naštartovala aj jej modelingová kariéra, ktorú jej naplno pomohla rozbehnúť účasť v súťaži Miss Universe 2010, kde získala titul Miss Tip 2010. Ako modelka bola súčasťou rôznych módných šou, súťaží, či reklám.

K modelingovej a tanečnej kariére sa postupne začala pridávať aj spevácka kariéra. V roku 2013 sa spolu so svojimi speváčkami kolegynami opäť objavila v talentovej šou Česko Slovensko má talent, kde Zea, v tom čase ešte pod pôvodným menom Alžbeta Ferencová, prvýkrát vo svojom živote vystupovala ako speváčka a nie ako tanečníčka. Spolu s dievčatami vystupovali pod názvom ForSome, ktorý neskôr premenovali na ForSomeOne. Ich piesne sa niesli v duchu popového štýlu. Tieto dievčatá tvorili kape-

lu viac ako dva roky, neskôr však išla každá svojím smerom. Alžbeta sa po rozpadnutí kapely presťahovala z Bratislavy do Prahy.

Text: Natália Ferencová

* * *

O Jančis cala dživesa nič nakerelas, ča pašolas pro jepašphagerdo hadžos paš o bov. Savoro pašal o kher kerelas leskri romňi e Jančaňa. Pharavelas o kašta, hordinelas o paňi, žužarelas o kher, tavelas u denašelas ko raja andre buči. Ola la denas vaš e buči chaben prekal o čhavore the varesave churde. O Jančis nakerelas nič na vaš oda, hoj pes leske nakamelas, ale vaš oda, hoj imar les sas savoro bangipen the bijekhčaćipen dosta. Ča pašolas, gondolinelas, čivkerelas the džalas suno. Na pal o žebi pherdo love, bibučakro dživipen, pal o peke čirikle, save peren korkore andro muj, ale suno džanal pal e feder the jekhčaćipnaskri luma the prekal o Roma. „Či talam te džal suno pal e feder luma hin binos?“ phučel pes andre vodži pestar u the peske phenel pale, „na, nane“.

O Jančis džalas suno, bo pačalas, hoj le sunen hin bari zor te vatinel e luma. „Kada hoj hin jekhčaćipnaskri luma, te jekhen hin savoro u avren nič?“ čivkerelas o Jančis pašlundes pro hadžos paš o bov. Visardža pes pre aver sera kija peskri romňi. Andr´oda pes o hadžos rozpela u o Jančis imar pašolas pre phuv. Uščila upre, thodža o vast andre cholovakri žeba, hoj avricirdela o bagovos u kerela peske thuvali, kajča andre žeba les nasas aňi sikra bagovos. Lel tele e chip pal e piri pro bov, kaj te dikhel či e romňi vareso tavel, kajča e piri hiňi čuči. „No dikhes oda jekhčaćipen, mri romňi? Mek the oda hadžos rozpela, man nane sostar peske te kerel thuvali u tut nane so le čhavage te tavel! No nane man čaćipen, hoj e luma hiňi bijekhčaćipnaskri?“ phučla pes o Jančis peskra romňatar. „Bizo, hoj nane tut! O hadžos šaj čirla prikerdžal, u pro bagovos the chaben šaj zarodňal. Naladžas tut?! Pal o čhavore nabajines, ča kadaj pašlos sar oda balo u cala dživesa nič nakeres! Dža andre buči, se sal vastalo bučakro!“ čivkerel leske pro jakha e romňi. „Andre buči? U napheneha mange kaj? Oda kamav calo džives tosaratar dži rači phares te kerel buči pro raja vaš o sikra chabenoro the varesave churde, sar oda keres tu? On peske pheraren o žebi, baron lenge o pera u amen chas bokh. Ta oda na!“ zoraless phendža o Jančis.

„O Del pal amende nabajinel, sar te amen naulamas leskre čhave. Oda ča pal o barvale bajinel u domukel, kaj amen o Roma te bokhaľuvas,“ čivkerel o Jančis le Devleske u phenel peskra romňake, „džava me pal o Luciferis. Te amenge na šigitinel o Del, talam amenge ov šigitinela“. Oja chudňa le romes te koškerel. „Tu diliňaliľal!

Kaj tut o paromos te lel! Le Devleske čivkeres u le bengestar kames te mangel šigitišagos, so kames amen te dochudel mek andro bareder čoripen? Či nadžanes, hoj o benga ňikasko ča avka vaš o nič mek našigitinde?“ n´achaluľibnaha bondžarelas le šereha e Jančaňa. „U bizo, hoj džava!“ zoraľardža o Jančis.

Sar phendža, the avka kerdža. Kidňa pes te rodel e pekla. Džalas hedenca, malenca, džalas prekal o veša, kajča e pekla nadžanelas te arakhel. Phučelas pes the le manušenar, saven arakhelas. Jekh lestar asanas, aver lestar darandžile, no te del godži les nadžanenas. Pal o džindžardo the pharo drom peske pašliľa pre paľa tel o veš u zasuča. Andro suno leske avľa korkoro o Luciferis. „Šundžom hoj rodes e pekla the le Luciferis?“ kija leste vakerdža. „He, rodav, u kamav le korkore Luciferistar te mangel šigitišagos,“ phendža o Jančis. „Mištes akor, avtajsa pro dilos kija koda učo bar pro agor le vešeske u užar man odoj,“ phendža o Luciferis u našliľa andal le Jančiskro suno. Oda uščila u nadžanelas, či oda sas suno abo čačeste. Bijal oda peske phendža, hoj kija koda bar džala. Odoj les imar užarelas o cikno kalo the šingalo beng o Ňimoš. „Chude pes mandar!“ phendža o beng le Jančiske. Oda pes lestar chudňa u imar sas andre pekla. „No, savo šigitišagos mandar kames?“ phučla pes o Luciferis le Jančistar. „Imar man hin tel e men oda čoripen the koda bijekhčaćipen, hoj le barvalen hin savoro u amen le čoren Romen nane nič. O Del pal amende nabajinel, ta avľom pal tute. Kamav te el the me barvalo,“ phendža o Jančis. „Tumaro Del pal tumende aňi nabajinla. Či tu nadžanes, hoj pre luma zoraľarav me u ko

mange egerinla e vodži, oda ela zoralo the barvalo?“ avrivakerel o Luciferis le Jančiske. „Oda mange kamen te phenel, hoj dojekh, ko hino barvalo, tumenge egerindža peskri vodži? Phučel o Jančis. „Buter lendar he,“ palephenel o Luciferis. „The amaro čhibalo tumenge egerindža peskri vodži?“ phučel pes pale o Jančis. „He, the tumaro čhibalo u the calo gavutno jekhetaňiben,“ phendža u Luciferis u sikadža le Jančiske o egeripena, save tele irinde o čhibalo the o džene andal o gavutno jekhetaňiben. „Ta oda avka hin!“ bondžardža o Jančis le šereha. „Ta oda hin, hoj dojekh, ko tumenge egerinela peskri vodži, hino tromado te kerel oda, so leske phenena?“ „Nooo, avka varesar. O barvale tumenge zoraľaren, len tumen tel peskri zor the daraven tumen u me lenge oda parančolinav. So buter egeripena, oleha bareder zor. Miri zor barol u o Del la našavel, medik la na našavela savori u me prelava e zor upral e luma the olenca, ko mange egerinde peskre vodža – u tu šaj aves maškar lende. Naulahas phuj, te maškar amende uľahas the godžaver Rom, sar sal tu,“ phenel o Luciferis le Jančiske.

Andr´oda idejos sar te savore le Jančiskre sune pal feder the jekhčaćipnaskri luma the prekal o Roma pes rozmukle. „No so, tele irineha oda egeripen u aveha zoralo the barvalo, dživeha andro baro savoripen the biphandľipen abo aveha calo dživipen čoro u čivkereha pre bijekhčaćipnaskri luma?“ phučla pes le Jančistar o Luciferis u ispidňa leske tel o nakh o egeripen, kaj les tele te irinel. O Jančis gondolinel u andre vodži peske phenel: „Choc čivkerav pre amaro Del, hoj amenge našigitinel, mindik ela amaro Del u hin feder te kamel les, sar pes te egerinel le

bengeske. O Del amenge the šigitindžahas, te naulahas adaj o Luciferis, u oles šaj thovas tele ča avka, hoj kamaha peskre Devles,“ gondolinel o Jančis. Dikhel pro Luciferis u phenel leske: „Me tuke na egerinava miri vodži! Na omukava mire Devles!“ Le Luciferis džalas cholatar te merarel. „Na! Te na irineha tele o egeripen, ačheha adaj andre pekla pro mindik u sogalineha mangel!“ cholaha phendža o Luciferis. O Del oda savoro dikhľa the šundža. Phendža peske, hoj le Jančiske šigitinela. Phnudradža pes e phuv u o Del parančolindža le Luciferiske: „Mek mindik som zoraľeder sar tu, u vaš oda tuke parančolinav, kaj te mukel le Jančis pre luma!“ O Luciferis cholatar našliľa. Ačhiľa pal leste ča o kalo thuv.

O Jančis denašelas khere kija peskri romňi the čhavore le baripnaha, hoj peskro pačaviben kijo Del nanašadža. O Del leske palis šigitindža te arakhel peske buči ko thaneskro chulaj. O Jančis sas sigolačho bučakro u o chulaj les vaš leskri buči the sogalipen mištes počinelas. O Jančis achaliľa, hoj na e luma hiňi nalačhi the bijekhčaćipnaskri, ale o manuša, save nadaran te egerinel peskri vodži the le bengeske, ča hoj len te el zor u te aven barvale. O Jančis dživelas čores peskra romňaha the čhavorenca u sas bachtalo. Cindža peske nevo hadžos, andre žeba les sas mindik bagovos u šaj peske kerlas kana kamelas thuvali. The e piri sas mindik pherdži. Sar pačando manuš o Jančis na egerindža le bengeske peskri vodži u na omukľa peskre Devles. Kajča so aver Roma?

*Napísal a preložil: Igor Dužda
foto: Gerd Altmann a DAZU,
www.pixabay.com*

Elena Lacková: Ako Rómovia budeme mať väčšie práva

Chcela by som všetkým Rómom odkázať: som hrdá, že som Rómka a určite sa bez premýšľania prihlásim k rómskej národnosti. Som hrdá, že ako Rómka som vo svojom živote mohla dokázať to, čo som dokázala. Priala by som všetkým našim Rómom, aby už konečne dostali rozum. Aj keď sa v niektorých oblastiach života integrujeme do väčšinovej spoločnosti, mali by sme si zachovať svoju rómsku identitu. Ak sa všetci prihlásime ku svojej národnosti, pomôžeme aj tým Rómom, ktorí ešte dnes zaostávajú a ktorým treba pomôcť riešiť nielen ich kultúrne, osvetové, ale aj sociálne problémy. Keď nás bude viac, vláda bude musieť vyčleniť viac finančných prostriedkov na pozdvihnutie ich života, na vzdelávanie, zamestnanosť Rómov, na záchranu a rozvoj našej kultúry.

Ak sa k rómskej národnosti neprihlásia aj Rómovia z osád, zas len budeme chodiť po osadách a počúvať ich plač a sťažnosti, že sa o nich nikto nestará a že žijú pod úroveň ľudskej dôstojnosti. Ale ak sa neprihlásia k rómskej národnosti, budú si sami na vine, pretože keby nás bolo aj na papieri – na úradoch – skutočne toľko, ako nás je, vláda by sa nemohla vyhovárať, že na Slovensku nežije tak veľa Rómov a mohla by ľahšie požiadať aj zahraničie o finančnú pomoc pre Rómov. Aj naši rómski politici a rómska inteligencia by sa mali o čo oprieť – o ten veľký počet Rómov – a mohli by lepšie a konkrétnejšie presadzovať riešenie našich veľkých problémov. Na to, aby sa Rómovia prihlásili k svojej národnosti, by

sa mala začať veľká osvetová činnosť čím skôr, ešte pred sčítaním obyvateľstva. Bolo by treba všetkým našim Rómom vo všetkých masmédiách vysvetliť, že sa nemajú čoho báť, že proti rasizmu bojuje celý svet! Naozaj sa nemusia báť, že svojím prihlásením sa k rómskej národnosti budú nejaký viac prenasledovaní. Veď tieto údaje sa nedostanú ani len do občianskych preukazov. Nás, Rómov, aj tak odhalí náš celkový výzor a naša tmavá tvár. Ľudia aj tak vždy spoznajú, že sme Rómovia – či sa prihlásime k rómskej národnosti alebo nie.

Ale ak sa neprihlásime k rómskej národnosti, sťažíme si naše reálne podmienky na život. Len ak sa k rómskej národnosti prihlásime, mohli by sme dosiahnuť ich zlepšenie – najmä v našich rómskych osadách a aj inde. Ani tí Rómovia, ktorí sú už integrovaní do väčšinovej spoločnosti, sa nemusia ničoho báť, pretože spoločnosť ich medzi seba dávno prijala. A keď sú aj integrovaní, mám taký názor, že by si mali zachovať naše zvyky, tradície, našu bohatú, prekrásnu kultúru, ktorá dokazuje aj iným, že sme takí istí ľudia ako oni.

Okrem toho, keď sa prihlásime k našej národnosti, budeme mať aj určité vymoženosti. Budeme môcť bojovať za naše práva, za sociálne a kultúrne povznesenie a postavenie v spoločnosti. Práve tým, že sa hrdo prihlásime k rómstvu, môžeme búrať bariéry, ktoré nás delia od majority.

*Publikované v Romano nevo ľil v roku 2001,
foto: archív RNE*

◆ Elena Lacková počas výstavy v Brne v roku 1992.

Elena Lacková: Hrdzavá podkova (rozprávka – paramisi)

Pod slnkom, mesiacom i hviezdami sa všeličo stáva, a tak sa stal aj tento príbeh. Počúvajte.

Boli, neboli, ale boli dve rómske osady. Jedna osada bola na jednom konci dediny, druhá na vyšnom. V dolnej boli Rómovia bohatší, bývali v pekných domoch, pekne zariadených. Ale títo Rómovia už nechceli byť Rómami. Aby zakryli svoje rómstvo, obliekali sa do pekných šiat. K chudobným Rómom sa nehlásili, ani sa po rómsky nerozprávali. Vo vyšnej osade bývali chudobní Rómovia. Chatrče sa im nad hlavou rozpadávali, šaty už dávno na handry obnosili. So svojím ťažkým osudom sa ako tak zmierili, iba srdcia ich boleli, že tí tam dolu sa im vyhýbajú, podceňujú ich a ponížujú. Tak sa ich štítali, že do ich osady nesmeli ani vkročiť.

V hornej osade žila stará dievka, volali ju Čaruni. Volali ju tak preto, lebo od svojej mladosti sa iba po lúkach a lesoch túlala a zbierala liečivé byliny. Poznala každú bylinku a vedela, aké choroby sa ňou dajú liečiť. Chorí ľudia za ňou prichádzali z osady aj z dedín a veru, mnoho ľudí vyliečila. Poznala aj také byliny a kôry stromov, ktorými liečila choré kravy a kone. V dedinách ju volali bylinková baba. Čaruni poznala aj veľké tajomstvá, vedela veštiť a predpovedať, poznala proroctvá a magicke obrady, ktoré môžu človeka začarovať. Čaruni bola vysoká a tenká, biele vlasy jej vyliezali spod vyblednutej šatky. Veľmi ju hnevalo, že Rómovia z dolnej osady pohŕdavo na ňu pozerali, keď ju stretli, ba si aj odpľuli a naďaleko ju obchádzali. Vtedy jej od hnevu oči potemneli. Hnevala sa, že zradili svoju rómsku česť a hrdosť. Čaruni bola naozaj zvláštny človek. Podľa postavenia hviezd, slnka a mesiaca vedela predpovedať budúcnosť. Deti, neverili by ste, koľko zázrakov a divov divúcich Čaruni vykonala! Často premýšľala, prečo je to tak, že sa dolní Rómovia od iných Rómov odťahujú a na gadžov sa robia... Ťažko vzdychala. Rozhorčená sa trápiła, ako im len otvoriť oči. Veľmi si želala, aby sa vrátili k svojmu rómstvu. Aby sa tak stalo, rozhodla sa, že použije svoje čary a tajomstvá. Počúvajte.

V hornej osade vyrástol aj chlapec, ktorý sa veľmi líšil od ostatných. Bol urastený ako jedľa a v jeho počernej tvári iskrili tmavé oči. Jeho havranie vlasy sa skrúcali do malých prstencov. Pre jeho krásu ho volali Šukar. Nielen dievčatá z osady, ale aj z dediny sa chceli s ním priateľiť. Ale on túžil iba po priateľstve Silviky z dolnej osady. Ale Silvika ním pohŕdala. Keď sa stretli, ani len naň nepozreła. Sám nevedel pochopiť, prečo je práve ona kráľovnou jeho snov. Svoju veľkú túžbu po Silvike vkladal do melódii svojich huslí. Hral len smutné a boľavé piesne.

Život v obidvoch osadách plynul ako voda v rieke. Dolní a horní sa navzájom nenávideli a horný iba do degešov nadávali, až kým sa neprihodilo toto.

V Šukarovom srdci horel za Silviku veľký oheň a ani túžba vkladaná do huslí ho nevedela uhasiť. Veľakrát sa do dolnej osady vy-chystal, ale vždy stratil odvahu. Jedného večera však neodolal. Veľké domy, ulica čistá, pred domami záhradky, v oknách pekné záclony. Jeho tmavé oči zaiskrili a zabolelo ho srdce. Ej, prečo oni v hornej osade žijú tak biedne? A či tie ich chatrče vôbec niekedy zmiznú?

Z jedného okna zaznievala na ulicu krásna hudba. Započúval sa, veľmi ho dojala. Neznámy primáš na strunách huslí napodobňoval sláviku. Šukar si vzdychol. Aké je to veľkolepé! Zaumienil si, že aj on sa musí raz stať takýmto primášom.

Do osady vchádzala akási dievčina. Šukar sa chcel schovať, ale nebolo kde. V dievčati spoznal Silviku. Silvika ho tiež spoznala, pohŕdavo si ho premerala: „Zabudol si, že vy k nám nesmiete vkročiť? Alebo tu špehujete, há? Špinavci! Hnusíte sa nám!“ Od zlosti sa až rozkričala. „Ty povaľač, darebák! Čo sa staráš do nás? Vari si len nemyslíš, že mi na tebe záleží?“ a hlasno sa rozosmiala. „Iba čo nám hanbu robíte!“

Šukara jej slová omráčili, celý zdrevel. Ale keď precitol, urazene zvolal: „Prestaň, Silvika! Takých dievčat ako si ty, mám na jeden prst aj desať! Počkej len, aby si za mnou ešte sama neprišla!“ Urazená Silvika sa rozosmiala: „Ja za tebou? Radšej zomriem, ako by som mala vkročiť do vášho špinavého hniezda!“ Šukar sa zachvel. Uvedomil si, že musí stade rýchlo zmiznúť, lebo tu naozaj nemá čo hľadať. Bez slov sa obrátil a rozbehol sa rýchlo domov.

Od toho večera Šukar chodil smutný a zamyslený, zabúdaj aj na husle. Nechcelo sa mu už hrať. Čaruni sa ho často pýtala: „Šukar, stalo sa niečo?“ Šukarovi bolo veľmi ťažko, od žiaľu sa mu chcelo plakať, preto jej o Silvike všetko vyrozprával. Čaruni prechovávala k Šukarovi veľkú lásku a nehu, lebo vyrástol bez mamy. Kostnatou rukou pohladkala jeho kučeravé vlasy a povedala: „Šukar, pomstím ťa. Tak, akože sa Čaruni volám! Viem, že mi dôveruješ...“ Šukar vzdychol: „Ach, Čaruni, tvoje srdce je príliš dobré! Viem, že sa vynáš v čaroch.“ V očiach sa mu objavil Silvikin obraz. Prial si, aby ju Čaruni potrestala.

Čaruninu dušu trápil žiaľ nad nespravodlivosťou Silvie aj ostatných. Zúfalo prežívala ich neľudskú pýchu a nadutosť. Čaruni po nociach nespala. Sedela na prahu svojej chatrče a pozorovala hviezdy na oblohe. Chcela z nich vyčítať, kde sídlia rómski duchovia. Verila v ich magickú silu. K hviezdám často vysielala bolestné vzdychy. „Ó, duchovia našich predkov, ktorí ste sa tam hore na hviezdy premenili, prečo ste nás zanechali v takej veľkej biede a ponížení? Veď vlastní Rómovia nami pohŕdajú... Ó, Deloro, pošli k nám duchov našich predkov! Verím, že hviezdy, v ktorých duchovia prebývajú, splnia moje túžby.“

A skutočne, v jeden večer keď Čaruni sedela pred kolibou, zavial vietor, hviezdy jasnejšie zažiarili a z tmy sa ozval hlas: „Čaruni, duch, ktorého hľadáš, prebýva v hrdzavej podkove. Nie je to obyčajná podkova. Tá, v ktorej duch prebýva zažiarí, keď sa jej dotkne ľudská ruka.“ A hlas zanikol. Dojatá Čaruni sa vrhla na kolená a ďakovala Delorovi, že jej toto tajomstvo vyjavil. Pustila sa Čaruni nadočkavo a túžobne čarovnú podkovu hľadať. Hľadala ju v rómskych osadách, vo vyhniach, na cestách. Veru, našla veľa podkov, ale ani jedna nebola tá pravá. Hľadala ju však ďalej a zaumienila si, že keby ju to malo aj život stať, podkovu musí nájsť. Prešli týždne aj mesiace, ale po podkove ani chýru ani slychu. Ale Čaruni plná nádeje hľadala ďalej, lebo verila, že sa jej podarí nájsť spravodlivosť. Až tu jedného večera, keď sa nešťastná a zúfalá vracala domov, zaviedla ju cesta k malej rieke. Celá ubolená a vyčerpaná zrazu zbadala, že v piesku sa niečo zalesklo. Siahla do piesku a tu zázrak nad zázraky! Hrdzavá podkova sa jej v prstoch zaleskla ako hviezda. Čarunine oči zaplákali slzami radosti. Pobozkala hrdzavú podkovu a pritísila si ju na srdce.

Vo svojej kolibe kľakla na kolená a podkovu opäť pobozkala. Podkova zažiarila zvláštnym jasom. Čaruni plačky zaprosila: „Ó, naši duchovia, prebúďte sa! Ako môžete pokojne snívať svoj večný sen? Či nevidíte, že mnohí Rómovia už nechcú byť Rómami? Zrádzajú svoju krv a svoj jazyk.“ Zrazu zadul silný vietor, listie vŕb zašelestilo a duch z podkovy prehovoril: „A preto ma budíš?“ Keď Čaruni začula ľudský hlas, sprvu sa zľakla, ale potom povedala: „Čuduješ sa, duch môj? Veď sa domáham len spravodlivosti.“ A Čaruni sa znova bolestne rozplakala.

Duch opäť prehovoril: „Čaruni, neboj sa, rómstvo nezanikne, Róm si nemôže svoje rómstvo vytrhnúť zo srdca! Veď každé dieťa pije svoje rómstvo už s materským mliekom. Každý rod, každý národ má svoje korene. A korene sa nedajú vytrhnúť. Rómov spája veľká a večná spolupatričnosť.“ Čaruni vykričala: „Ó, vznešený duch, a či nevidíš, že Rómovia z dolnej osady už nevedia po rómsky? Nás ostatných Rómov podceňujú, ubližujú nám! Teba za nás srdce nebolí?“ Duch tichým

hlasom pokračoval: „Neboj sa Čaruni, Rómovia z dolnej osady sa vrátia do rómskeho lona, vrátia sa k tým, z ktorých vyšli! Dobre ma však počúvaj. Splním tri želania. Žiadaj si, čo len chceš!“ Hlas zanikol a jas podkovy sa postupne strácal. Čaruni podkovu pobozkala a zašepkala: „Ďakujem ti, vznešený duch. Strážíš naše rómstvo, a preto tvoja hviezda nikdy nezhasne! Nech svieti večne.“

To, čo sa na druhú noc v dolnej osade prihodilo, vo vyšnej všetkých ohromilo. Ale Šukara najväčšmi. Veľmi sa obával o Silviku. Svoje oči naplnené hrôzou uprel na Čaruni. Čaruni pochopila, čo od nej chce. Usmiala sa a povedala: „Synáček môj, nehľad na všetko iba srdcom, hľad aj rozumom!“ Šukar uveril, že jeho obavy o Silviku sú zbytočné.

A čo sa stalo v dolnej osade? V tú tmavú noc rómsky duch odviaľ na vlnách vetra všetkých Rómov z dolnej osady do tmavých hustých lesov. Lesy boli zarastené trnmi, lopúchmi a vysokou trávou. Vylakaní Rómovia nemohli pochopiť, či sa im to len sníva alebo či túto strašnú skutočnosť žijú. Keď precitli zo spánku i z úľaku pochopili, že sa s nimi stali nejaké čary. Zúfalí začali hľadať cestu domov. Ale v tme sa ešte väčšmi zamotávali do trňov a do húštav. Deti kričali a v strachu plakali. Idú, Rómovia, idú, nohy sa im od strachu a únavy podlamujú... Silvika pochopila prvá, že to sa jej Čaruni pomstila za Šukara i za to, že pohŕdala Rómami z hornej osady. Už vedela, že s Čaruni veru nie sú žiadne žarty. Keď si jej matka Milka a ostatné ženy v zúfalstve trhali vlasy, ona len ticho plakala a mlčala. Veď ona má Šukara rada, páči sa jej, no doma ju vychovávali tak, že za chudobného Róma sa nesmie vydať, len za bohatého.

Na tretí deň blúdenia konečne začali stretávať ľudí. Blížil sa k nim nejaký Róm, volali naňho, prihovárali sa mu, ale on nerozumel ich reči, preto len mávol rukou a odišiel. Stretli aj iných ľudí, ktorých sa pýtali na cestu do svojej osady, ale nikto im nerozumel. Svitlo ráno, cez koruny stromov sa ukázalo slnko, ale zúfalí Rómovia už nedúfali, že sa niekedy dostanú domov. Zrazu medzi kmeňmi stromov zbadali postavu, v ktorej spoznali Čaruni. Vrhli sa k nej a prosili ju o pomoc. Čaruni sa na nich usmiala a povedala im: „Doteraz ste ma obchádzali, oplúvali a vyhýbali sa mi! A teraz ma prosíte o pomoc? Nuž, teda dobre, keď ma prosíte, pomôžem vám. Podte za mnou.“

Zaviedla ich do rómskej dediny. Tamojší Rómovia akoby len na nich čakali. Stoly sa pod všelijakými dobrotami len tak prehýbali, vítala ich hudba, ktorá dojmavo hrala rómske piesne. Hostitelia ich srdečne vítali a pozývali k stolom. Ale naši zahanbení Rómovia sa len smutne dívali jeden na druhého. Nikto z nich hostiteľom nerozumel. Až teraz pochopili, že sú v rómskej krajine. Lutovali, že si zo srdca vyhodili rómsky jazyk. No aj keď Rómovia nerozumeli jazyku, ktorým rozprávali, predsa len sa pomaličky začali zbližovať a začali sa zabávať. Keď Čaruni videla, že sa všetci spoločne dobre zabávajú, záhadne zmizla. Vedela, že ju čakajú ďalšie úlohy, vyriešiť osud vlastnej osady a osud Šukara.

Vošla do svojej koliby a rukou sa dotkla podkovy. Tá ihneď zažiarila a duch prehovoril: „Čaruni, tvoje prvé želanie priviedlo Rómov z dolnej osady k rozumu. Povedz, čo si želaš teraz? Vyslov druhé želanie!“ Čaruni zopla ruky na hrudi a zašepkala: „Duch môj vznešený! Nie ja, moje srdce ťa prosí. Vidíš, v akej biede žijeme? Koliby sa nám rozpadávajú. Kde skloníme svoje hlavy? Pozri na náš ťažký život. Prosím ťa, pomôž nám a zažeň našu biedu!“ Duch opäť prehovoril: „Neboj sa, Čaruni, splním ti tvoje želanie.“ Hlas zmĺkol a žiara zmizla. Keď Čaruni ráno vyšla z koliby a pozrela na svoju rodnú osadu, od prekvapenia sa jej rozjasnila tvár. Videla zázrak nad zázraky! Voľné priestory medzi chatrčami boli zaplnené tehlami, cementom, pieskom, drevom na strechy, jedným slovom, bolo tam všetko, čo treba na stavbu domčekov. Rómovia si išli oči vyočiť. Neve-

rili, že toto všetko patrí im. Jeden druhého sa pýtali, skade sa to tu všetko vzalo?

Čaruni v duchu ďakovala dobrému róm-skemu duchovi a na prekvapených Rómov žartovne kričala: „No čo, lenivci! Čo vypliešate okále? Vysúkajte rukávy a do práce. Búrajte prekliate koliby a chatrče a stavajte nové domy!“ Šukarovi sa nad týmto zázrakom rozžiarila tvár. Všetko pochopil. Keď aj oni, horní, budú bývať v nových domoch, nebudú už Rómovia z dolnej osady nimi pohŕdať. Hneď sa pustil do práce. Spolu so svojím otcom začal stavať pekný dom. Veril, že sa doň raz aj Silvika nastáhuje. Ej, bolo že v osade veselo! Rómovia búrali chatrče, kopali základy a vo veľkom stavali. Pracovali ako včielky. Každý chcel mať čo najskôr strechu nad hlavou. A keď sa dolní Rómovia dozvedeli, čo sa v hornej osade stalo, veruže aj odtiaľ si chlapi vysúkali rukávy a prišli horným na pomoc.

Keď boli domčeky postavené a v osade bol poriadok, prichystali Rómovia veľkú oslavu. Prišli aj všetci z dolnej osady a Šukar vyhrával na husliach tak nadšene, ako nikdy dosiaľ! Aj Čaruni sa vychytila do tanca a od šťastia a radosti, že sa jej splnili želania, si zaspievala. Ale Šukar darmo túžobne očakával Silviku. Ešte nedokázala prekonať svoju pýchu. Neprišla... Čaruni si hneď všimla smútok na Šukarovej tvári a pochopila, čo ho trápi. Spomenula si, že od rómskeho ducha si môže želať ešte jedno želanie. Keď hodiny začali odbíjať polnoc, pobrala sa do svojej novej koliby. Mesiac žiaril uprostred oblohy. Čaruni siahla po podkove a tak, ako vždy, duch prehovoril: „Čakal som ťa, Čaruni, vrav, čo si želaš?“ Čarunino srdce sa topilo nehou, keď prehovorila: „Ó, vznešený duch... Prišla som sa ti poďakovať za všetkých. Dokázal si, že miluješ svoj rómsky rod. No ešte raz prichádzam k tebe s prosbou. Pomôž Šukarovi. Vymeň jeho staré popraskané husle za husle čarovné! Je to dobrý chlapec. Veľmi trpí pre rómske dievča, pre Silviku, ktorá ranila jeho srdce.“ „Čaruni, nech je po tvojom!“ ozval sa duch Rómov. „Aj toto želanie ti splním,“ potom hlas zmĺkol a tajomná žiara z podkovy sa navždy vzniesla k oblohe. Zmizla aj podkova. Čaruni sa vrhla na kolená a hľadela za miznúcou žiarou.

Keď sa Šukar na oslave Silviky nadočkal, zanevrel na husle. Až po čase opäť po nich zatúžil. Ale keď na ne siahol, zľakol sa. Namiesto starých popraskaných huslí ležali v puzdre prekrásne a ligotavé, až mu ich krása vyrážala dych. Sláčikom sa dotkol strún – a div divúci! Staré otrhané šaty z neho spadli a ocitol sa v prekrásnom obleku. Košela len tak žiarila belobou! A veru, aj mu pristala. Ale nová košela nezmiernila jeho žiaľ za Silviku. Nemohol pochopiť, prečo má Silvika také kruté srdce. Veď vie, že ju ľúbi... Smutný Šukar nemal nikoho. Len husle a starú Čaruni. Ale ju už nechcel zarmucovať svojím trápením. Preto len sám blúdil po okolitých lesoch s čarovnými husľami v rukách a hrával o svojej láske vtáčikom a kvietkom.

Ale Silvika už nebola taká namyslená ako predtým. Pochopila, aká bola hlúpa, keď ľudí posudzovala podľa šiat. Hanbila sa, že sa k Šukarovi tak nepekne zachovala. Veď sa jej páčil. Teraz jej bolo ľúto, že Šukar za ňou nechodí. Potajomky ho začala sledovať. Jedného dňa sa vybrala do lesa blízko hornej osady. Len čo vošla do lesa, zočila Čaruni ako zbiera liečivé byliny. Čaruninmu bystrému oku nič neušlo. Prihovorila sa smutnej Silvike: „Povedz mi, čo ťa trápi? Prečo si taká smutná?“ Silvika sa rozplakala: „Teta, Šukarovi som veľmi ublížila. Ale ja ho ľúbim.“ Čaruni sa usmiala: „Som rada, že ho ľúbiš, lebo Šukar má dobré srdce a nie je to chlapec do vetra.“ Len čo to povedala, zmizla. Vtom sa pred Silviku objavil Šukar. Obaja si padli do náručia. O niekoľko dní sa slávila veľká svadba, na ktorej sa spoločne veselili horní aj dolní Rómovia ako jedna veľká spoločná rodina. Už ich nič nerozdeľovalo. A sľúbili si, že už ich ani nikdy nič nerozdelí.

Publikované v Romano nevo ľil v roku 1996.

